

האוניברסיטה העברית בירושלים

הפקולטה למדעי החברה

בית-הספר ע"ש פדרמן למדיניות ציבורית

כפרי הסטודנטים "איילים":

**השפעת השהות בפרוייקט "איילים" על גיבוש תחושת
שייכות וחיזוק התדמית של אזורי הפריפריה ועל
עמדותיהם של הסטודנטים בנוגע להישארות ביישובים
לאחר תקופת הלימודים**

מנחה: ד"ר גלית כהן בלנקשטיין

מאת: דניאל בן - 021809025

טבת תשע"ד – דצמבר 2013

ירושלים

תוכן העניינים

3.....	תקציר מנהלים
5.....	מבוא
	פרק ראשון : ישובי הפריפריה בישראל, הגדרות תהליכים ומדיניות אשר הובילו להתפתחותה
7.....	ולתדמיתה של הפריפריה בישראל
20.....	פרק שני : רק טיאורתי למחקר
25.....	פרק שלישי : כפרי הסטודנטים של איילים, מטרות ואפן הפעלה
31.....	פרק רביעי : השערת המחקר
32.....	פרק חמישי : מערך המחקר
33.....	פרק שישי : ממצאים ומסקנות
42.....	רשימת מקורות
47.....	נספחים

תקציר מנהלים

מטרתו של מחקר זה הוא לבחון את התועלות והתרומות בהקמת כפרי הסטודנטים ואת הצלחתו של פרויקט "איילים" בגיבוש תחושת שייכות וחיזוק התדמית והדימוי של אזורי הפריפריה בקרב סטודנטים החיים בכפרים, כמו גם השפעת ההשתתפות בפרויקט על עמדותיהם בנוגע להישארות ביישובים לאחר תקופת הלימודים. המחקר יעמוד על ההשלכות החברתיות, ההתיישבותיות והאזוריות בטווח הקצר ועל הפוטנציאל העתידי שלו, דרך בחינת השפעותיו על עמדות של סטודנטים שלקחו חלק בפרויקט.

באמצעות מחקר השוואתי שכלל שאלונים, הבחנתי בשונה ובמשותף בין הסטודנטים הוותיקים בפרויקט ובין אלו שרק מצטרפים. המחקר נערך בין בכל כפרי הסטודנטים שהוקמו על ידי תנועת "איילים" בנגב ובגליל. מצאתי כי בקרב הסטודנטים הוותיקים ההזדהות עם המקום נמצאה גבוהה במיוחד ובאה לידי ביטוי בסיפוק מהקהילה, מההשתלבות באזור והיקשרות גבוהה ליישוב לצד דירוג סיכוי גבוה להישארות ביישוב גם לאחר סיום הלימודים. לעומת זאת, בקרב הסטודנטים החדשים שזה אך הצטרפו לפרויקט ההזדהות עם המקום נמצאה נמוכה ובהתאמה גם סיכויי ההישארות היו נמוכים.

התובנות העולות ממחקר זה הן כי השהות בכפר הסטודנטים והשתתפות בפרויקט מצליחות לייצר בקרב הסטודנטים יחס-מקום חיובי, הכולל קשר רגשי למקום ואף להטמיע את המגורים בו כחלק מזהותם של הסטודנטים. הסטודנטים הוותיקים חשים הזדהות וזהות עם היישוב על סמך המטען הערכי-אידיאולוגי שהם מייחסים למגורים בו, הנע בין הזיהוי שלהם כתושבי המקום לבין תפיסתם העצמית כחבורה צעירה, וערכית בעלת "גאוות יחידה" מובחנת. לפיכך, המחקר מעלה כיצד פרויקט המתגבש סביב רעיון התיישבותי וחברתי מובחן, מייצר בקרב הפרטים שבו מחויבות להמשכיות הקולקטיב ומגביר את המוטיבציה להגשמה רעיונית משותפת תוך גיבוש עמדות ברורות המנוגדות לסטיראוטיפים, לדימוי ולתדמית השכיחים בקרב החברה הישראלית כלפי אזורים גאוגרפים ויישובים. מאידך, סטודנטים אשר טרם חוו את החוויה הקולקטיבית שמייצר הפרויקט באופן מלא או מספק, חשים עדיין אי-סיפוק מהחיים ביישוב ומייחסים זאת לקשיים אובייקטיביים הקיימים במקום. יתרה מזו, הסטודנטים הוותיקים מעידים כי הם מצליחים לייצר שותפות עם תושבי היישוב ולהיטמע כחלק אינטגרלי ביישובים בהם נמצאים הכפרים וזאת באמצעות התמקדות בכינון קהילה חדשה לצד קיום אורח חיים סטודנטיאלי והתנדבות המחזקים את הממשק בין הסטודנטים לבין התושבים ומייצרים קשר שמתהדק לאורך זמן (Hidalgo 2007, Hauge 2007).

תהליך כולל זה, אשר עולה באופן ברור מן התשובות בשאלונים הוא לדעתי תוצאה של כמה מרכיבים ייחודיים בפרויקט "איילים" אשר יפורטו בהמשך. כהמלצות מן המחקר אני סבור שיש מקום לייצר מסלול בוגרים המאפשר לסטודנטים המעוניינים בכך להמשיך ולהתגורר במקום תוך שימת דגש על סיפוק מחיי הקהילה. כמו כן, במקביל כמובן שיש להמשיך ולהרחיב את הפעילות בתחומי שיפור הנגישות, התעסוקה, הפנאי והשירותים ביישובים. בנוסף לכך, אני סבור שיש להתמקד ולהרחיב את גיבוש הפעילויות המשותפות בדגש על אוכלוסיית הצעירים ביישובים ויש

לפעול למתן תמריצים לעידוד השתקעות הסטודנטים לאורך זמן, אשר יאפשרו פיתוח זהות מקומית בין כלל התושבים.

בנוגע למיזם עצמו, אני מוצא שחשוב לשמר את מטרות הפרויקט כחיזוק ההתיישבות באזור בכלל (נגב – גליל) ולא ביישוב ספציפי, ואז הרי שיש מקום להתמקד במיון סטודנטים שהאידיאולוגיה ההתיישבות באזורי הנגב והגליל תואמת את ערכיהם ותפיסת עולמם. בנוסף לכך, יש לפעול להרחבת הפעילות ההתנדבותית האזורית, לחיזוק מיתוגו של הפרויקט עם סטודנטיאליות וחלוציות ולפיתוח תחושת שייכות למקום בהקשר האידיאולוגי של ההתיישבות חזקה בנגב ובגליל. בדרך זו ניתן יהיה לייצר תנועה רחבה של שינוי משמעותי ולחזק את הקשר והזהות עם אזורי הנגב והגליל ועם הרעיון שחיזוק הפריפריה יתרום לחוסן הלאומי של מדינת ישראל.

מבוא

במהלך שני העשורים האחרונים חלו שינויים בשימת הדגש והחשיבות של דימוי ותדמית בקרב רשויות מקומיות. כיום במרבית הרשויות המקומיות בישראל יש רצון וצורך לעבור תהליך מיתוג ולייצר דימוי חיובי, חזק ואטרקטיבי. זאת, במטרה למשוך תושבים איכותיים, משקיעים ועסקים, להעלות את ערך הנדל"ן ותקבולי הארנונה ולשפר את שביעות רצון התושבים. יצירת דימוי ותדמית היא הליך מורכב ולעיתים ארוך, אולם כאשר נוצר דימוי מובחן, חזק ואטרקטיבי יש אפשרות להקדיש בנוסף לסך הפעילויות הנערכות בעיר גם תועלות לא מוחשיות כמו אווירה ייחודית, גאווה בקרב התושבים ותחושת חוויה למבקרים בה.

אי השוויון התרבותי, החברתי והכלכלי בין המרכז והפריפריה הוא סוגיה מורכבת במציאות הישראלית, חלק ממנו נובע כתוצאה מתפיסות, דימויי ותדמית שליליים ושגויים. שיפור הדימוי, התדמית והתפיסה ועלייה באטרקטיביות של מקום היא חיונית וראויה, והיא בגדר צו השעה ומשימה לאומית. מכאן שישנה חשיבות רבה לפיתוח משאבים חברתיים המהווים מוקדים משמעותיים בהשפעה על תדמית דימוי, תחושת שייכות וזהות עם מקומות אשר חשוב שצעירים משכילים יתחברו אליהם. לאור כל זאת, מטרת המחקר היא לבחון האם פרויקט "איילים" הוא אחד המשאבים הללו והם יש ביכולת הפרויקט להוביל לשינויי משמעות.

עמותת "איילים" היא עמותה הרואה בהבאת סטודנטים להתיישבות בנגב ובגליל משימה לאומית ופועלת להנעתם באמצעות תמריצים כגון מלגת לימודים ומגורים מוזלים.

התפיסה היא כי במהלך לימודיהם יתחברו הסטודנטים למקום ולאנשים, וחלקם הגדול יחליט לקבוע את עתידו באזורים אלה משום שתקופת הלימודים האקדמיים היא שלב קריטי בקבלת ההחלטות של הדור הצעיר, זהו השלב בו רבים מהסטודנטים מוצאים בני זוג, מחליטים על כוונת קריירה ומגבשים תפיסות אידיאולוגיות שונות. לפיכך, כאשר הסטודנטים לוקחים חלק בפרויקט ממושך שמשלב גם פעילות חברתית וגם עיסוק בשאלות על ציונות והגשמתה, צופים יוזמי הפרויקט השפעה גם על היכן בסופו של דבר הם ירצו אותם אנשים לבנות את ביתם.

כפרי סטודנטים של עמותת "איילים" יכולים להוות בסיס להיכרות עם הפוטנציאל הטמון בנגב ובגליל, תוך שילוב התיישבות ועשייה חברתית אשר, על פי הספרות המקצועית שתוצג במהלך, ביכולתם להאיץ את תהליך החיבור וההזדהות עם המקום. הכפרים פועלים בשני מתווים – המתווה הכפרי שמתאפיין במגורים בסמיכות לשוב קיים, והמתווה העירוני מתאפיין במגורים בתוך הערים. הפרויקט כולו פועל כבר עשר שנים בסיוע מספר שותפים, כאשר השותפות המרכזית היא עם ממשלת ישראל שבמסגרת חמש החלטות ממשלה, שהעניקו מימון משמעותי, הפכה הממשלה לשותפה המרכזית בהקמתו והפעלתו של הפרויקט.

כיום קיימים 12 כפרי סטודנטים בפריסה נרחבת בגליל ובנגב.¹ הכפרים מספקים תשתית לניהול חיי הסטודנטים במישור האישי והחברתי לצד היותם פלטפורמה לעשייה צעירה וליזמות בנגב ובגליל. כמו כן, הכפרים מהווים מרכזי פעילות המקשרים בין כלל הפעילים ב"איילים"

¹ כפר אחד הוקם בלוד שלמרות שאינה בפריפריה הגאוגרפית היא נמצאת בפריפריה החברתית. הכפר הוקם כפרויקט משותף עם ממשלת ישראל במטרה להחיות את העיר ולהפוך אותה למרכז סטודנטילי צעיר.

ומתקיימים בהם אירועי חברה, הווי ותרבות שבועיים. הסטודנטים בכפרים הם שותפים מלאים בקביעת המדיניות ובהובלת חיי היום-יום בהם.

בשנים האחרונות עמותת "איילים" עוברת תהליך שבבסיסו הרחבת יעדי העמותה מכפרי סטודנטים לטיפול גם בקליטת עלייה ובתוכניות התיישבות עבור משפחות צעירות בנגב ובגליל, כאשר התפיסה היא שבוגרי הכפרים יהוו את חוד החנית למשימה זו. משום כך, לאחר 10 שנים והשקעות תקציב שנעמדו בכעשרות מליונים של מימון ציבורי ופרטי, עולה הצורך לבחון את הצלחתו של הפרויקט והשפעתו על ציבור הסטודנטים.

עבודה זו מבקשת לבחון את התרומות וההשלכות שמנפקים כפרי הסטודנטים של "איילים" לסטודנטים בפרויקט, הן מבחינת תמורות בתדמית ובדימוי של האזורים בהם נמצאים הכפרים והן מבחינת שינויים בעמדות הסטודנטים בנושאי חברה והתיישבות. הרעיון המרכזי הוא לבחון באופן אמפירי את האופן בו מעורבות ביישוב משנה תפיסות לגביו. סוגייה זו מתקשרת לספרות כללית יותר העוסקת בפריפריה, דימויים והאופן בו ניתן לשנות אותם.

השערת המחקר היא: להשתתפות בפרויקט כפרי הסטודנטים של "איילים" ישנה השפעה ניכרת על תפישות הסטודנטים את האזור והיישוב בו נמצא כפר הסטודנטים, בנוגע לתדמית והדימוי ובנוגע לסיכויי הישארות, התיישבות והקמת בית במקום.

תחילה אסקור את ההשתלשלות ההיסטורית והחברתית בהיווצרות הפריפריה ואדון בסוגיית הדימוי והתדמית של היישובים בפריפריה בישראל; כמו כן, אנתח את מודל כפרי הסטודנטים, את מטרותיו ואופן הפעלתו; לאחר מכן אציג את הרקע התיאורטי אשר תומך בהשערת המחקר ולבסוף אבחן את השפעת משך השהות בפרויקט על עמדות ותפיסות שונות, בדגש על תחושת שייכות והזדהות עם המקום ואציג ממצאים ומסקנות.

פרק ראשון: יישובי הפריפריה בישראל, הגדרות תהליכים ומדיניות אשר הובילו להתפתחותה של הפריפריה ותדמיתה בישראל.

מהי פריפריה?

העיסוק במהות ה"פריפריה" מבוסס על הגדרתו הקלאסית של המונח כמבטא היקפו של מעגל, אלא שבעוד שבארצות דוברות אנגלית למשל, המילה אינה משמשת לרוב יותר מאשר בהיבט המרחבי-פיזי שלה - קרי "שוליים" מוחשיים של דבר-מה (כמו בביוגרפיה או פיזיקה) - הרי שבשראל, שבה יש קשר מיוחד בין מקום וזהות, התקבעה נטייה להאציל משמעויות חברתיות עמוקות על השיח הדין בפריפריה, והמושג נמצא בשימוש מפתח בכל ניסיון להסביר את יחסי הכוחות המעמדיים, הכלכליים והתרבותיים המתקיימים בארץ. לשם כך אגדיר תחילה מהי פריפריה ככלל, המושג פריפריה משמעו אזורים המרוחקים ממרכז הארץ מבחינה גיאוגרפית, אך על-פי רוב למיקום גיאוגרפי זה יש השלכות כלכליות-חברתיות ותרבותיות, הן עקב המרחק מהמרכז, שהוא גם המרכז הכלכלי-התרבותי של המדינה, והן בשל מדיניות ההתיישבות הישראלית במשך שנים רבות (א' אפרת, 1997).

המושג פריפריה נרכש על ידי כלכלנים לראשונה ב-1902 כבא לשמש בהגדרת יחסי פיתוח בין מדינות ואזורים בעולם, לעמוד על האסימטריה בין "מדינות המוצא" המתועשות, שנתפשו כמרכז, לבין העולם השלישי ההולך ומתגלה. בגישה זו אם כן הצמד מרכז-פריפריה הוא בלתי-פריד, כמודל המסביר את היחסים בין שני מרחבים ואת ההיררכיה המובנית בהם.

הגישה הגאוגרפית סיפקה לפיכך הבנה מהותית לאי-שוויון המתקיים. בשנות ה-60, לעומת זאת, היא כבר נדונה על הציר הקולוניאליסטי – פוסטקולוניאליסטי לצד זה הקפיטליסטי – מרקסיסטי, ואילו הגאוגרפים עצמם, החלו להשתמש בפריוזמה הזאת לא לפני שנות ה-80, באימוצם את המודל שלפיו ה"מרכז" הינו המקום "שם הכל מתרחש", בהשוואה לפריפריה ה"מתעכבת" (Y Gradus 1984).

סוגיית הפריפריה בעולם:

שני מושגי היסוד, "מרכז" ו"פריפריה", לקוחים מהמודל שפיתח חוקר החברה האמריקאי שילס (Shils 1975). מושגים אלו, משמשים בעיקר בניתוח קונפליקטים ויחסי גומלין חברתיים, פוליטיים ואתניים במסגרת מרחב נתון. על פי הגדרתו של גרדוס, המרכז מהווה תת-מערכת חברתית-טריטוריאלית, בעלת תפקיד חשוב בכל הנוגע לשינויים ולחידושים בחברה. המרכזים משמשים כמוקדי עוצמה, שהקונצנזוס הלאומי ניזון מהם. הם משמשים כמקור השראה, המייצג, מפרש ומחדש ערכים וכללי התנהגות. לעומת זאת הפריפריה היא תת מערכת אשר מבחינה חברתית הינה רחוקה או בעלת נגישות נמוכה למרכז. לעיתים הריחוק חופף יסודות אתניים או טריטוריאליים. כמו כן הפריפריה היא יחסית, כלומר יש קבוצות ושכבות פריפריאליות פחות או

יותר, בהתאם למידת מעורבותן בפעילות המרכז ולהימצאותן בפיקוחו. הפריפריות מקבלות הנחיות או מוסכמות מבלי שתהיינה שותפות ליצירתן או להפצתן. הן מנוכרות למרכז, ברמה משתנה, ונעדרות נגישות אל שווקי ההון, לאמצעי יצור, לשירותים, לאמצעים המספקים תרבות ולמקורות עוצמה פוליטיים וכלכליים (Y Gradus 1984).

כמו כן, חוקרים באוניברסיטת הרווארד עמדו על הקשר בין פערים חברתיים וכלכליים לבין מרחק המוסד השלטוני מריכוזי האוכלוסיה, המחקר שבדק את הקשר בין מיקום גיאוגרפי לבין סוגיות חברתיות וכלכליות, גילה במדינות ניו-יורק ופלורידה נמצאו בעלי אי שוויון גדול יותר, כאשר נבדקו יישובים המרוחקים ממרכזי האוכלוסיה: סטאטון במדינת ניו-יורק, מרוחקת 200 ק"מ מהעיר ניו-יורק; וטמפה בפלורידה, מרוחקת כ-600 ק"מ ממיאמי העיר הגדולה במדינה. זאת, לעומת מדינות שבהן מרכזי האוכלוסיה הגדולים סמוכים או נמצאים בעיר הבירה, כמו למשל דנוור שבקולורדו (Remmetved & Hilmar, 1992).

באוסטרליה (בה המרחקים שונים משמעותית מאשר בישראל) בחנו בלאקס ומקלכלן הגירה לימודית מהפריפריה למרכז וגילו במחקרם כי ההגירה הלימודית הינה לאו דווקא בשל המחסור במוסדות לימוד אלא בעיקר בשל העדר האפשרות ללמוד מקצועות לימוד המאפשרים כניסה טובה לשוק העבודה כד יוצא ש-40 אחוז מהסטודנטים באזורים כפריים באוסטרליה עוזבים את מקום מגוריהם למטרות לימודים לעומת 4 אחוז בלבד מהעירוניים שעושים את הכיוון ההפוך (Blakers Karne, & Maclachlan 2003). העובדה שיש מוסד אקדמי בקרבה גיאוגרפית אינה מספקת, חשוב גם שיהיה היצע מתאים של מקצועות לימוד, כזה העונה לביקוש של הסטודנטים. בפועל ישנם מקצועות רבים שאינם ניתנים ללמידה באזורי הפריפריה. לכך יכולה להיות השפעה בשיקול האם ללמוד ומה ללמוד (Tornatzky, et al 1998).² גם כאשר מנטרלים את השפעת היצע המקצועות, למרחק הגיאוגרפי מהמרכז יש השפעה שלילית על הסבירות ללמוד לימודים אקדמיים (Jeffrey A. 2003). בקנדה תושבי האזורים הכפריים, בהם יש מעט מוסדות להשכלה גבוהה, נטו פחות ללמוד במוסדות להשכלה גבוהה מאשר העירוניים (Looker 2001) וכן נטו, פחות בצורה משמעותית, ללמוד בבתי ספר לרפואה (Hutten-Czapski, Pitblado, and. Rourke 2005). בגרמניה נמצא שכל תוספת של 10 קילומטר במרחק מקטינה את הסבירות ללימודים גבוהים ב-2-3 אחוז (Spiess and Wrohlich 2008). ההגירה למטרות לימודים גוררת בעקבותיה השתקעות באזור מוסד הלימודים ועזיבת ישוב המוצא שכן סטודנטים שעזבו את איזור המגורים שלהם לצורכי לימודים אקדמיים נוטים שלא לחזור לאזור מגוריהם (Schmidt, 1998). הנטייה להשתקע במרכז אינה תלויה רק במציאת עבודה, במחקר קנדי נמצא שאפילו אם צעירי הפריפריה ימצאו עבודה ראויה באזורם הם יעדיפו להגר למרכז (Roy, 1997; cited in Dupuy et al., 2000).

² עמדה זו נותנת משמעות אפקטיבית מוגבלת לטענה כי "כיום כמעט מכל ישוב בארץ ניתן להגיע למכללה אזורית או אוניברסיטה בנסיעה קצרה" (בן ששון –פורסטנברג 2001)

המימון הממשלתי מעודד לעיתים הגירה למרכז משום שהוא מופנה בעיקר לאוניברסיטאות הממוקמות באזור המרכז, ככל שהמימון הממשלתי פר סטודנט היה גבוה יותר כך ההגירה של הסטודנטים שלמדו במוסד הייתה גבוהה יותר (Polgreen 2008). למעשה הלימודים האקדמיים עצמם מגבירים את הנטייה להגר שכן בעלי השכלה גבוהה מהגרים יותר מאשר בעלי השכלה לא גבוהה (Kodrzycki 2001) ושיעור ההגירה שלהם כפול מזה של בעלי השכלה נמוכה יותר.

נראה, כי בעוד שאת הפריפריה קל יחסית להגדיר על דרך השלילה בהשוואה למרכז, הרי שהגדרת המרכז היא סוגיה סבוכה יותר. עוצמת היסוד הטריטוריאלי והגיאוגרפי משתנה בהתאם לאופי השימוש בתיאוריה של מרכז ופריפריה. יש מחקרים אשר מייחסים להיבט הטריטוריאלי חשיבות מעטה. שילס טוען, כי למרכז אין, בדרך כלל, כל קשר לגיאומטריה (במובן של מיקומו במרחב נתון) וכמעט שגם אין קשר לגיאוגרפיה. לפי שילס המרכז הינו "ממלכת הערכים והאמונות". דהיינו, המרכז הוא מוקד הכוח של הסמלים והערכים השולטים בחברה. על פי גישה זו, בכל חברה יש מערכות, כלכליות, פוליטיות, חינוכיות ואחרות. כל מערכת שכזו מורכבת מרשת של ארגונים המקושרים ברמות שונות. לכל אחד מארגונים אלו יש הנהלה בעלת סמכות (או אליטה, על-פי שילס), היכולה לכלול קבוצה של אנשים, המאורגנים במידה משתנה של קירבה. כל הנהלה כזו מקבלת החלטות, מתוך רצון לשרת את מטרות הארגון שבראשו עומדת אותה הנהלה. ההחלטות הללו, המתקבלות על ידי האליטה, כוללות סטנדרטיים כלליים של שיפוט וערכים מסוימים אשר חשובים ביותר למערכת כולה - דהיינו לחברה. שילס מכנה את הערכים הללו "מערכת הערכים המרכזית" ("central value system") מערכת ערכים זו מהווה למעשה את המרכז של החברה. אחד המאפיינים של כל מערכת ערכים מרכזית הוא יחס חיובי כלפי מה שדומה להם ומה שקרוב אליהם, האנשים, הסמלים הערכים וכיוצא בזה. כחלק מהערכה זו ניתן גם לציין את האמונה כי אלו, בעלי אותו בסיס אתני, ההשכלתי, משפחתי, כלכלי ומקצועי הינם בעלי איכויות מיוחדות. שילס מסכם וטוען כי מערכת המוסדות המרכזית בחברה, מובילה לבניית תבנית חברתית מסוימת ולעיצוב דרך החיים של חלק נכבד מן החברה (Shils 1975).

הפריפריה בישראל:

בד"כ קיימת חפיפה בין ההגדרות של מרכז והפריפריה מבחינה גיאוגרפית ומבחינה חברתית וכללית (Shils 1975). בישראל התפיסה המקובלת היא שהמרכז כולל את מטרופולין ת"א, חיפה וירושלים ושאר שטחי המדינה הינם פריפריה (ליפשיץ, 1996). ישנם חוקרים שאינם כוללים חלקים מחוץ הצפון משום שמרבית אוכלוסייתו ממוקמת במרחק יוממות לחיפה אך גם לפי הגדרתם הצפון כולל אזורים פריפריאליים והדרום כולל אזורים במרחק יוממות מתל אביב (Bar-El and Parr, 2003). ישנם המגדירים את הפריפריה כמקום המרוחק בלפחות חמישים קילומטרים מעיר מרכזית (אברהם, 1993). לפי החלטת הממשלה מס' 3960 מיום 24 באוגוסט 2008, הפריפריה מוגדרת באמצעות מדד שנקבע על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לעניין זה ומתבסס בעיקר על מרחק האזור מריכוזי אוכלוסייה ממחוז תל אביב (למ"ס הודעה לעיתונות 2008).

רקע היסטורי:

עם הקמת המדינה מצא רעיון השוויון החברתי את ביטוי במרחביה של מדינת ישראל בכל האמור לגבי פיזור אוכלוסייה על פני כל שטחי המדינה, ייסוד יישובים חדשים בכל אזוריה, והקצאת מקומות תעסוקה בכל מקום שבו התגוררה אוכלוסייה. כן הוצגו אז אידיאלים כהפרחת שממות הנגב, ייחוד הגליל, התיישבות בהר ובספר ועוד. הון עתק הושקע בניסיונות להגשמתו של השוויון החברתי והמרחבי במגמה להקים מדינה בעלת פיתוח מאוזן וללא פערים חברתיים. אולם הסתבר, שהנתונים הגיאוגרפיים האובייקטיביים במדינת ישראל אינם מאפשרים כלל פיתוח מרחבי שוויוני, כשם שהדבר אינו ניתן להתבצע ברוב מדינות העולם, משום שההבדלים האזוריים באקלים, בטופוגרפיה, במקורות מים, בתשתית תחבורתית, בטיב הקרקע ובמורשת ההיסטורית רבים בהן לאין שיעור. אין דומה מרחב ההזדמנויות לתעסוקה ולהתפתחות כלכלית של יושבי המדבר לאלה של היושבים בלב מישור החוף, ואין סיכוייהם של יושבי ההר דומים לאלה של היושבים לחוף ים. כל מי שנמצא בתנאים גיאוגרפיים קשים יותר או במרחק גדול ממרכזי הפעילות של המדינה, סיכוייו ליטול חלק בפעילות הכלכלית והחברתית הלאומית הולכים וקטנים. על אף שתהליך ההתיישבות בישראל היה מתקדם ביותר וצבר ניסיון של שנים רבות, אין היושב כיום בפריפריה מסוגל עדיין להתגבר על הדומיננטיות הפיסית של סביבתו, ועל אף כל הפיתוח והמודרניזציה הוא שבו בידי סביבתו הטבעית היוצרת מגבלות נוקשות ובלתי מתפשרות. לכן אין פלא, שלאחר למעלה מ-60 שנות פיתוח אינטנסיבי בישראל עדיין קיים פער בין תושבי הפריפריה לאלו היושבים במרכז. (הכהן, 1994; גרדוס, 1996).

פיזור אוכלוסייה ובניית עיירות הפיתוח: הקמת עיירות הפיתוח ויישובי הספר הפכו להיות האמצעי העיקרי להגשמת פיזור האוכלוסייה בישראל, שלושים העיירות ועשרות היישובים שהוקמו בעשור הראשון למדינה קבעו את דגם פיזור האוכלוסייה בישראל לעתיד לבוא. המתכננים של שנות החמישים כמעט שלא פיתחו תפיסות מקוריות משלהם בבניית ובגלל העדר ניסיון ניסו לאמץ דגמים תכנוניים שהיו מקובלים במדינות אירופה הוותיקות. הדגם של התפרסות עירונית מרחבית שהיה מקובל עליהם ביותר, הוא הדגם ההיררכי-המדרגי, המבוסס על הקמתם של יישובים כפריים באופן שיימצאו בזיקה למרכזים עירוניים קטנים עד בינוניים, ואלה - בזיקה אל מרכזים גדולים יותר, עיירות או ערים, ואלה – לעיר הראשה, העומדת בראש המדרג העירוני המודל נבנה ע"פ תורת המקומות המרכזיים של קריסטלר, המסבירה מיקום פעילויות של תחומי מסחר ושירותים המופיעים במרכזים השונים. הגישה אל העיירות החדשות לא היתה אפוא מהפכנית במיוחד; נהפוך הוא, היא הייתה שמרנית מאוד. מעט המהפכנות שבה התבטאה בכך, שהנושא עלה במפתיע, בניגוד לשיטות האכלוס שהיו מקובלות בישראל בעבר (Strong, 1981). המטרה הראשונה של התכנון הפיסי הייתה להשלים את החוליות החסרות במערך ההתיישבות המנדטורי הקודם, באמצעות ייסודן של עיירות פיתוח ויישובי ספר חקלאיים. בפני המוסדות עמדו אז שלוש אפשרויות לביצוע המשימה: לפתח יישובים חקלאיים קיימים כמרכזים עירוניים, להרחיב ערים קטנות, או לייסד עיירות קטנות ובינוניות חדשות. האפשרות הראשונה ירדה מעל הפרק בשל גורמים אידיאולוגיים ומעשיים, אשר לא אפשרו הפיכת יישובים חקלאיים

לעירוניים. האפשרות השנייה הוגשמה רק בחלקה משום שלא נמצאו אז הרבה יישובים קטנים שניתן היה להרחיבם. נותרה אפוא האפשרות השלישית - ייסוד עיירות חדשות, קטנות ובינוניות (הסוכנות היהודית, 2009; וראה גם אריה שרון, 1971).

הדגם המערכתי של עיירות הפיתוח נבנה בחמישה דרגים, החל מן הכפר שבדרג הנמוך ועד לעיר הגדולה. המרכז הכפרי נועד לשרת 3-5 יישובים כפריים שמסביבו, ובו תוכננו חנויות, בתי-מלאכה, מוסכים ומחסנים. המרכז הכפרי-עירוני נועד לשרת עד 30 כפרים על-פני רדיוס של 10 ק"מ, שבו ירוכזו שירותים ברמה גבוהה יותר - מפעלי תעשייה, מפעלים המבוססים על תוצרת אזורית, בתי-ספר על-יסודיים ומקצועיים ומוסדות אחרים. העיירות הבינוניות אמורות היו להיות בעלות תפקודי אינטגרציה של עיר-נפה, ובהן סניפים של משרדי ממשלה, בנקים, בתי-חולים ומפעלי תעשייה, אשר אין להעמיסם על העיר הגדולה. עיירות אלה היו צפויות לפיתוח תעשייתי משום שהמפעלים יכלו למצוא בהן כוח-עבודה זול יחסית ואפשרות להתרחב גם בשטח. העיר הגדולה אמורה להיות במעמד של בירת מחוז ובעלת קשרי זיקה ארציים עם ערים גדולות אחרות. העיירות נאלצו להשתלב באזורים שהיו בדרך-כלל ותיקים יותר ומבוססים מבחינה חברתית וכלכלית. הן הוקמו בחבלים שיושבו על-ידי קיבוצים ומושבים. העיירות יכלו לספק להתיישבות הוותיקה שירותים ברמה נמוכה בלבד, ולכן לא משכו במיוחד את התושבים הוותיקים, ובראשית דרכן אף לא זכו לאהדה רבה. עיירות הפיתוח הקטנות גם לא הפכו להיות חלק אינטגרלי באזורן. הקיבוצים סירבו בתחילה להעסיק את תושבי העיירות, שכן התנגדו עקרונית לעבודה שכירה. העדר זיקה הדדית בין עיירות העולים לבין ההתיישבות הוותיקה מנע, מצד אחד, ניסיונות נוספים לייסוד עיירות, ומצד שני לא עודד את שיפור השירותים בעיירות הקיימות. על-כן רובן התפתחו באופן איטי למדי, ללא תנופה, וכל דאגתן היתה ממוקדת במענה על צורכי היום-יום של תושביהן (בר אל, 2003; ראה גם ליסק, תשנ"ו).

המיקום הגיאוגרפי:

מיקום עיירות הפיתוח נקבע בדרך-כלל מתוך ראייה כוללת של הנושא, לפי תפקודים מיועדים, לפי תנאים גיאוגרפיים סביבתיים שנראו סבירים במיקום, ולפי המציאות הביטחונית שהייתה קיימת אז. מנקודת מבט גיאוגרפית, לא נתקבלה תפרוסת עיירות מאוזנת ושקולה ביותר. היו עיירות שהוקמו בריכוז-יתר, כמו שדרות, אופקים ונתיבות, למשל, או שהיו כאלה שהוקמו סמוך מדי לערים גדולות, כמו קריית-מלאכי, יהוד ומגדל-העמק. כמו-כן היו אזורים, כמו הגליל המזרחי, הגליל העליון המרכזי או הערבה, אשר בהם לא הוקמו עיירות פיתוח כלל. ההקמה של עיירות הפיתוח התבצעה בהדרגה, תוך נסיון ולימוד הולך ומצטבר. בשנות החמישים הראשונות נתפסו העיירות החדשות כמרכזי שירותים אזוריים על רקע של התיישבות חקלאית, ועל-כן ראו אותן כמרכזים קטנים בני 3,000-10,000 נפש, הממוקמים כמה קילומטרים אלה מאלה והקשורים למרכזים גדולים יותר (אלפנדרי ט'; שפר ד', 1998).

האזור החקלאי, שעירת הפיתוח היתה אמורה לשרתו כמרכז עירוני, הוגדר על-פי-רוב על-ידי השטח הנמצא בתחום השיפוט של המועצה האזורית, כדוגמת שלומי, שנקבעה כמרכז של

המועצה האזורית סולם צור, שדרות - כמרכז המועצה האזורית שער הנגב, אופקים - כמרכז המועצה האזורית מרחבים. הדבר הביא לריבוי במספר העיירות, למרחקים קטנים בין עיירה לעיירה ולקביעת שיעורי אוכלוסייה קטנים בהן. לא הייתה אז כוונה לבנות ערים גדולות נוספות על אלה שהיו קיימות, כי אם לכוון אוכלוסייה אל ערים קטנות ובינוניות. כאשר ניגשו אל קביעת המקומות לאכלוס, נמצאו בשלב ראשון שבעים אתרים שהתאימו לכך. בחלק מהם היו קיימים גרעינים של יישובים יהודיים מלפני קום המדינה, בחלק מן האתרים היו גרעינים קיימים של יישובים ערביים שנעזבו על-ידי תושביהם, כגון באר-שבע, ובחלק מן המקומות לא היה גרעין קודם, כאשרוד. מתוך שבעים האתרים הוכרו לבסוף רק 23 הראויים לשמש עיירות פיתוח ולזכות בסיוע ממשי מטעם הממשלה. על אלה יש להוסיף עוד ארבע ערים ותיקות, שקיבלו מעמד של עיירות פיתוח: רמלה, לוד, עכו ובאר-שבע. רק מאוחר יותר, בסוף שנות החמישים, נוספו עוד כמה יישובים שהוכרו כעיירות פיתוח. למעלה ממחציתן של 27 עיירות הפיתוח נוסדו בשתי השנים 1950-1951 (גורדוס, שם).

בגלל הפסקה בעלייה ההמונית בשנת 1952 חלה האטה בקצב הקמתן של העיירות. האטה זו ארכה שנתיים שבהן הוקמו רק שתי עיירות. בשלוש השנים לאחר מכן (1954-1956) הוקמו עשר עיירות נוספות. שתי העיירות האחרונות, ערד וכרמיאל, הוקמו בראשית שנות השישים. רוב העיירות הוקמו באזורי הארץ הדלילים באוכלוסייה. 16 עיירות נוסדו במקומות חדשים ו-11 עיירות שולבו בגרעינים יישוביים שהיו קיימים לפני קום המדינה. בשנת 1957, כאשר אוכלוסיית המדינה מנתה כשני מיליון תושבים, הוכנה תכנית חדשה לפיתוח. בהתאם לתכנית זו, האוכלוסייה של 27 עיירות הפיתוח אמורה הייתה לכלול 761,000 תושבים (12.5 אחוז מכלל האוכלוסייה היהודית). סדרי הגודל המתוכננים לעיירות הפיתוח שהופיעו בתכנית 1957, במסגרת אוכלוסייה כללית של 3,325,000 נפש, נעים בין 4,000 תושבים בשלומי עד 82,000 תושבים בבאר-שבע. ב-15 עיירות הפיתוח נקבע גודל אוכלוסייה שאינו עולה על 20,000 תושבים, 11 עיירות שמספר התושבים בכל אחת מהן אינו עולה על 16,000, וחמש עיירות שמספר תושביהן אינו עולה על 8,000 (שם).

בכל גל של ייסוד עיירות פיתוח ניתן היה להבחין באלמנטים שונים של תכנון ובינוי (ג' ליפשיץ, 1984) התוכניות שבגל הראשון הושפעו מרעיון "עיר הגנים" האירופאית, שהתבסס על יחידות שכונות בעלות צפיפות נמוכה, המופרדות אלה מאלה על-ידי רצועות ירק. לצורכי הבינוי הוקצה שטח נרחב, וגם נקבעו שטחים פתוחים רחבים, אשר במרוצת השנים נמצאו בלתי-יעילים בחיי היום-יום של העיירה. בגל השני של אמצע שנות החמישים הוכר במציאות של שטחים דלילים, שנותרו באותן העיירות שהוקמו בסגנון "עיר גנים" או על תשתית ערבית ישנה. השטחים הציבוריים הפתוחים צומצמו, משקי העזר שהיו בעיירות בוטלו, והשכונות תוכננו אז בצפיפות גבוהה יותר וכוונו בעיצובן פנימה יותר, עם שירותים שכונתיים ודרכים להולכי-רגל. בגל השלישי התרחבה האינטגרציה העירונית לממדים עירוניים מקיפים, ובתכנון הובאו בחשבון גם גורמים אקלימיים ואקולוגיים. ערד וכרמיאל של ראשית שנות השישים נתנו את התשובה לכישלון התכנון והבינוי של רבות מעיירות הפיתוח שהוקמו בשני הגלים הראשונים (ד' גלעדי וא' גולן, 2001).

האוכלוסייה בפריפריה:

עם קום המדינה ניכר היה ריכוז רב של עולים דווקא במרכז הארץ, וזאת משום שרבים מהם שוכנו אז בקרבת האזורים המטרופוליטאניים של תל-אביב וחיפה. לאחר מכן שימש הנגב הצפוני כריכוז הגדול ביותר של בגלל מיעוט האוכלוסייה שבו. למעשה, הדרום נבנה כולו מחדש, ואילו בגליל הייתה הישענות של יישובים על מערכת עירונית קיימת. כן נמצא הבדל בזיקת היישובים החקלאיים באזורים אלה: בעוד שברוב השטח המיושב של הנגב היו מושבים הזקוקים למרכזי שירותים עירוניים, ואילו בגליל היו הרבה קיבוצים עצמאיים. לשוני זה נודעה חשיבות רבה בכל הנוגע למידת הקשר וההשתלבות האזורית של העיירות החדשות בסביבתן החקלאית. מכל מקום, הקמת העיירות ופיזור האוכלוסייה בשנות החמישים הביאו לעצירת הגידול היחסי של מרכז הארץ ולעלייתם של האזורים הפריפריים באוכלוסייה. יישובי הפריפריה התאפיינו בחתך האוכלוסייה המיוחד שבהן. הרכב אוכלוסייתן לא תוכנן מראש, אך היה ידוע בשעתו, שיישובים אלו יאוכלסו בעיקר על-ידי עולים ולא על-ידי ותיקים. עם זאת, לא ניתן היה לחזות מראש את קצב העלייה ואת קצב גידול היישובים. צביון העירוני נקבע למעשה על-ידי ארצות המוצא של העולים וההרכב הדמוגרפי של העליות. העלייה שאחרי 1948 הייתה תופעה בעלת עוצמה דמוגרפית חזקה, אשר המדינה לא הייתה מוכנה לה. מיום הכרזת המדינה, ב-15 במאי 1948, ועד לסוף אותה שנה עלו לארץ למעלה ממאה אלף נפש. בשנת 1949 עלו לארץ כפליים עולים בהשוואה לאלה שבאו קודם. אף-על-פי שלא כל העולים הופנו אל יישובי הפריפריה, הם השפיעו באופן ניכר על גודלם ועל צביונם (א' פיקאר, תשס"ה)

תושבי הפריפריה, שלעתים קרובות מזוהים ו/או מזהים עצמם כ"שולי המדינה", אינם גאים עוד במעמדם כאותם חלוצים שפנו אל הספר בטרם קום המדינה כדי ליישבו מבחירה אידיאולוגית (קיבוץ מול עיירת פיתוח), וחשים אי-צדק כלפי הניכור המתקיים, מעצם הגדרת הפריפריה, בינם ובין מה שכיום נתפס כ"מרכז" - הן מבחינת תשתית חומרית והן מבחינת הון סימבולי. לריבוד שנוצר על ידי מהגרים ומתחזק-לכאורה בידי המדינה המרכזית מצטרפים תושבים ילידים, במקרה הישראלי ערבים. ישנם כאלה הנוהגים להעדיף לדבר על פריפריה כעל "אזורי עדיפות לאומית" - כמשל על התקופה המכוננת שבה הליכה להתיישבות באזורים המרוחקים העידה על בחירה לאומית ערכית ורווחה בקרב העילית. התיאור של פריפריה כמושג חי ומשתנה, שאינו תחום על ידי גדרים סטטיים, מודגש ועולה שוב ושוב כשרואים איך יישוב מרכזי או עטור-מורשת יכול עם אירועי הזמן ותהפוכות דמוגרפיות להידחק ולקבל מעמד חדש (ע' רזין וא' חזן, 2005).

השלכות התהליך:

השוליים של ישראל, המשתרעים מקריית שמונה בצפון בואכה הגליל העליון והתחתון המזרחי, מרכזו של הגליל ההררי, מזרחו של מישור החוף, השפלה הדרומית והנגב, מקיפים חלק גדול משטחה של מדינת ישראל. להוציא המגזר הקיבוצי הוותיק המצומצם המציין, כאמור, איכות גבוהה יחסית בפריפריה החקלאית, ברוב המרחב הזה נמצא ריכוז של מאפיינים בעייתיים, הן

גיאוגרפיים והן דמוגרפיים, חברתיים וכלכליים. לא זו בלבד ששוליים אלה נחותים מבחינה פיסית, הם המאכלסים את רוב אוכלוסיית העולים, את אוכלוסיית המצוקה וכן שכבות אוכלוסייה, שהגיעו ארצה מרקע של תת-פיתוח. בעבור אוכלוסיה זו הופרחו בשעתו הסיסמאות של "כור היתוך", "מיזוג גלויות", "סגירת פערים חברתיים", "אינטגרציה חברתית וחינוכית" וכד'. מנקודת מבט גיאוגרפית-מרחבית היו אלה סיסמאות בלבד ומס שפתיים ששילם הגלעין לשוליים, שכמעט שאינן ניתנות להגשמה, וכל ניסיון לצאת נגד הנתונים הפיסיים שמציבה המדינה לאוכלוסייתה, מחירו גבוה ביותר, כך שהשחייה נגד הדומיננטיות הגיאוגרפית היא קשה למדי. מי שהושיב אוכלוסיה במרחב פריפרי צמצם מראש את מרחב ההזדמנויות שלה להתפתחות, להתחנכות ולמודרניזציה והגדיל את אי-השוויון החברתי, הכלכלי, התסכול והקיפוח החברתי במדינת ישראל. (סמוחה, 1994)

נושאי התעסוקה, האבטלה והאוכלוסייה הענייה בישראל, מקורם בהתפתחות הפריפריה בישראל, העלייה ההמונית בשנות החמישים יצרה אז מציאות חברתית וכלכלית חדשה בארץ. כיום מספקים הנגב והגליל רק 8% מהמשרות הפנויות בישראל, נתון חסר פרופרציות לגודל האוכלוסייה הקיים באזורים אלו. זוהי ככל הנראה תוצאה הפתרונית המאולתרים שהמוסדות הקולטים נדרשו להם בהתמודדותם עם המשימה רבת-ההיקף של הכפלת והשלשת האוכלוסייה במשך שנים מעטות, שהייתה מלווה בתהליכים ובתופעות שלממונים לא הייתה שליטה עליהם, ובמיוחד לא בכל האמור לגבי ההרכב החברתי-כלכלי של העולים. התכונות הדמוגרפיות של עליות שנות החמישים, כגון: גיל, גודל המשפחה ורמת ההשכלה השפיעו במידה ניכרת על הרכב כוח האדם ואיכותו שעמד לרשותה של המדינה. שיעורם של עולי העלייה ההמונית בכוח העבודה בישראל היה קטן משיעורם של הוותיקים בו. (סבירסקי, ש' וקונור א', 2007)

הסיבות לכך היו עליית משפחות שלמות מרובות ילדים, רמת פעילות נמוכה של הנשים ילידות אסיה-אפריקה בשוק העבודה וצמיחתה של אבטלה גדולה. באותה עת הייתה זרימה של ותיקים ממוצא אירופי לעבודות פקידות, לעבודות מקצועיות בתחום הייצור, ובמידה מסוימת גם למקצועות חופשיים, ואילו התרכזותם של מרבית העולים יוצאי אסיה-אפריקה הייתה בחקלאות, בשירותים ובעבודות בלתי מקצועיות אחרות. כ-76 אחוזים מן העולים החליפו את עיסוקם לפחות פעם אחת. הנפגעים העיקריים היו הסוחרים והחנוונים שהפכו להיות חקלאים ופועלי יום שכירים. ההסבה שעברו הייתה כרוכה בירידה משמעותית במעמדם החברתי ובאובדן יוקרה. גורל דומה היה לקבוצת בעלי המלאכה המסורתיים, כגון: צורפים, חייטים ואורגים מקרב יהודי מרוקו, שנהפכו לחקלאים או לפועלי חרושת, אך תחושות של אובדן יוקרה היו פחות חריפות בקרבם. רק עולים בעלי המקצועות "המודרניים" בענפי החשמלאות והמכונאות, רובם ככולם צעירים, נקלטו בקלות יחסית וללא צורך בהסבה מקצועית ניכרת, אך אלה היו מעטים. המגמה הכללית בקרב בניהם של ילידי אירופה, ותיקים ועולים כאחד, הייתה ניידות כלפי מעלה בסולם המקצועי, אולם מגמה בלתי אחידה נמצאה בקרב העולים החדשים מארצות האסלאם, מקצתם טיפסו כמה שלבים בסולם היוקרה המקצועי, אך מזלם של רבים אחרים לא שפר עליהם. הם נשארו רתוקים למעמד החברתי-כלכלי של אבותיהם או אף התדרדרו כלפי מטה בשיעורים

גדולים יותר מאשר קבוצות אוכלוסייה אחרות (גוטליב ד. קלינר נ., 2004) וגם (לובנטל ר', שרון ע', וינבלט ג' וקופ י', 1996).

הניידות כלפי מעלה בקרב הבנים לילידי אסיה-אפריקה שנולדו בפריפריה לא נעשתה בקצב מהיר. חוסר השוויון בהזדמנויות לעולים שהתיישבו באזורים אלו בתחום התעסוקה, יצר שיעורים שונים של התפתחות כלכלית. האזור הגיאוגרפי היה ככל הנראה הגורם שהשפיע ביותר על מידת ההסבה המקצועית ועל מידת המשכיות בתפקוד תקין בכוח העבודה, בעקיפין השפיע הדבר על הליכי הקליטה הכלכלית של קבוצות העולים וגרם לפער כלכלי גדול מאוד בין אזורים שונים. (קימרלינג, 1995 ; וראה גם איזנשטדט, 1994)

ד"ר לובין סבורה שבגלל הפיזור הבלתי שווה של העולים ניכרים הבדלים בכל הנוגע לסוג ההזדמנויות הכלכליות שנמצאו להם ולהיקפן. בשנות החמישים הציעו יישובי הפריפריה שווים שוק זעיר ובלתי מגוון, מפעל מרכזי אחד בענף הטקסטיל או המזון או תעסוקה בשירותים ובעבודות ציבוריות עונתיות. ענפי תעסוקה אלה התבססו על תעשיות עתירות כוח אדם בעל כישורים מקצועיים והשכלתיים נמוכים. כ-40 אחוזים עסקו כבר אז בעבודות כפיים לא-מקצועיות. לעומת זאת רק 18 אחוזים עסקו בעבודות כפיים לא-מקצועיות בערי המרכז. שני גורמים - איכות כוח האדם והרמה הטכנולוגית של המפעלים שהוקמו בהן הזינו זה את זה והיקשו על כל שינוי בהרכב התעשייה ובהרכב כוח האדם. דבר דומה קרה במידה מסוימת גם במושבי העולים, שהיו באותן שנים נטל כבד על המוסדות המיישבים מפני שתושביהם לא ידעו לנצל ביעילות את אמצעי הייצור שהועמדו לרשותם (לובין א', 1999).

לשם מניעת האבטלה ננקטו צעדים, כגון עבודות דחק שנועדו להבטיח לעולים תעסוקה כלשהי, יצרנית ולא יצרנית, ובלבד שלא יזדקקו לביטוח אבטלה. העולים, כמו מהגרים אחרים בעולם, היו אז יותר ניידים מבחינה תעסוקתית. סגירת מחנות העולים, ושינוי מקום המעברות הגדילו את הניידות ואפשרו גמישות רבה יותר בתכנון הקליטה הכלכלית. ניידות טובה אפיינה את עולי ילידי אירופה, אך פחות את ילידי אסיה-אפריקה. מן האמור לעיל נובע, כי החלוקה בין השכבות האמידות והעניות נקבעה כבר אז על בסיס ההשתייכות העדתית והוותק. אפילו נובעת חלוקה זו אך ורק מההבדלים בתרומה הכלכלית שתרמו שכבות אלה, הרי הקשר שנוצר בין ההשתייכות לעדה או לקבוצת ותק מסוימת לבין הרמה הנמוכה של התמורה הכלכלית החל לגרור הרגשות של קיפוח ונחיתות ויצר מחיצות ומתח חברתי ותרבותי בחברה המתגלים עד עצם היום הזה (שם).

רזין וחזן מחריפים עם עמדתם כלפי מדיניות יישוב הפריפריה, כאשר הם סבורים שבפיתוח יישובי הפריפריה לא היה צריך לקבוע את מיקום היישובים מתוך שיקול של יחסי הגומלין ביניהן לבין הסביבה החקלאית או התעשייתית; האזורים החקלאיים שנקבעו לכלכלת העיירות היו קטנים מכדי לספק את צורכי תושביהם; בקביעת גודל העיירות היה צריך להבטיח שבהגיען למכסת אוכלוסייתן המתוכננת, תהיה להן חזות עירונית, וגודל אוכלוסייתן יאפשר קיום מערכת חינוך מתאימה ושירותים ברמה נאותה. הגודל המינימלי שהיה נחוץ להן הוא 20 עד 30 אלף נפש; צריך היה לתכנן מראש את מבנה התעסוקה ואת הבסיס הכלכלי עבור האוכלוסייה המשתכנת באזורים אלו כבר בשלבים הראשונים; לא ניתנה תשומת-לב מספקת לבעיות הארגון

המוניציפאלי והמנהיגות הציבורית; מידת המיזוג והצמיחה הכלכלית הייתה מועטת מדי, נוצרה הרבדה חברתית שלילית; לא היה בהן תיאום בביצוע משולב של דיוור, תשתית הנדסית, שירותים קהילתיים ומקורות תעסוקה; יישובי הפריפריה של שנות החמישים התאפיינו במבנה הומוגני של בתים ושכונות, בפיגור במכסות דיוור, בתשתית שלא התאימה לדרישות התושבים ובגודלן הקטן (ע' רזין וא' חזן, 2005).

למרות כל זאת חשוב לומר, שבעשור הראשון של המדינה הצליחה המדיניות של פיזור האוכלוסייה ותיקון המערך ההיררכי העירוני במידה לא מעטה, אך לא בשלמותה. הדרגים הבינוניים במערך העירוני בישראל הוקמו כמעט בשלמותם, למרות הפערים בגליל ובנגב הדרומי-מזרחי. מרכזים גושיים נוצרו רק במידה מועטה. היה גם עניין בשמירה על קרקע חקלאית, כדי למנוע עיור זוחל ברצועת החוף הצפופה. דבר זה יצר מגמה להעברת חלק מן הפיתוח העירוני אל החולות של רצועת החוף או אל גבעות מישור החוף שממזרח. גם ההחלטה על ייסודה של אשדוד נבעה מן השיקול של ניצול החולות. מגמות פוליטיות סביב עיירות הפיתוח הביאו לייסודן של מגדל-העמק, נצרת-עילית וכרמיאל (שם).

ניתן לראות, כי בתהליכים ובמדיניות שהובילה להתפתחות הפריפריה בישראל היו גם כישלונות. תכנון מפורט לקוי, ליקויים בהכוונת העולים מבחינה חברתית ומקצועית, והכוונת עולים אל עיירות ללא לוח-זמנים מתואם יצרו אקלים שלילי ועזיבה סלקטיבית (א' כהן, 2006). במקביל לכך לא הושג שיתוף-פעולה חברתי ותרבותי בין המרכז העירוני-אזורי לבין הכפר, ונוותרה מחיצה תרבותית וחברתית ביניהם. ההתיישבות העובדת הסתגרה בדרך-כלל בפני עיירות הפיתוח והרחיבה את הפערים. הניגודים החברתיים ואי-ההתאמה של המועצה האזורית לניהול יישובים עירוניים או עירוניים-למחצה מרובי אוכלוסין, הביאו להוצאת עיירות הפיתוח מן המועצה האזורית וכינון כמועצות מקומיות נפרדות. נראה אפוא, כי הניסיון של הקמת יישובי הפריפריה בעשור הראשון של המדינה היה מעשה חיובי בעיקרו, אשר דרש תפיסת עולם שלמה וראייה תכנונית ומקצועית לטווח ארוך, יחד עם יכולת לשלב גורמים כלכליים, מוסדיים והנדסיים במשק. המשימה של הקמת מערכת מורכבת כזאת הייתה, כנראה, כה גדולה בהיקפה, בעוד התשתית הכלכלית והחברתית של המדינה הייתה כה קטנה, עד כי הרבה מן המשימות ומהיעדים לא יכלו להגיע לידי ביצוע והחל להיווצר אותו "פער" שהלך והחמיר ברבות השנים וכפי שנוכל לראות בהמשך, אף התחזק בעקבות "הבניית מציאות" והנצחת הסטריאוטיפ על ידי חלקים ניכרים בתקשורת ומוסדות השלטון. (אפרת, שם).

פריפריה בישראל מדיניות בעשורים האחרונים

יעדי הממשלה לגבי הפריפריה נקבעו מתוך הבנה שחיזוק הפריפריה יתרום משמעותית לחוסן הלאומי של מדינת ישראל. לאורך שנים המדיניות הציבורית המוצהרת בישראל ייחסה משקל רב לפריסה המרחבית של האוכלוסייה והקצתה משאבים רבים בחיזוק הפריפריה ופיזור אוכלוסין. היעדים של הגדלת האוכלוסייה באזור הפריפריה נקבעו בהתאם לתחזית שהוגדרה במסגרת תמ"א 35: תוספת של 370 אלף תושבים לערך עד שנת 2020, ביישובי הפריפריה בצפון המדינה

ותוספת של 336 אלף תושבים לערך עד שנת 2020 ביישובי הפריפריה בדרום המדינה (על פי החלטות מס. 4047 – 3960 של הממשלה מיום 24.08.2008)

יעד ממשלתי נוסף שנועד לחיזוק הפריפריה הינו הגדלת אפשרויות התעסוקה באזור הפריפריה בהתאם ליעדי האג'נדה הכלכלית-חברתית בהחלטת ממשלה מס' 1586 מיום 22 באפריל 2007. במסגרת עידוד התעסוקה לפריפריה החליטה הממשלה על שורה של הטבות והפניית משאבים לחינוך היסודי והתיכוני. כמו כן, בדוח הוועדה לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל (2007) נקבע כי אחד היעדים של המערכת להשכלה גבוהה הנו צמצום הפערים בין המרכז לפריפריה, אולם, בחמש השנים האחרונות טרם התקבלה החלטה משמעותית המתייחסת להשכלה גבוהה בנגב ובגליל.³

פריפריה דימוי ותדמית

תדמית הפריפריה מעוצבת גם על אמצעי התקשורת והתרבות, כפסיבית, שלילית, מזרחית, קולקטיבית ופרימיטיבית, לעומת תדמית ה"מרכז" הזוכה לעיצוב המציב אותה כאלטרנטיבית, אקטיבית, חיובית, מערבית, אינדיבידואלית ומודרנית. כפי שכבר ציינתי השימוש במודל מרכז-פריפריה בניית סוגיות חברתיות כלכליות בישראל הינו שכית. הספרות אשר עוסקת בנושא מתבססת על הנחה שהעולם מתחלק לאזור דומיננטי ולאזור פסיבי - מרכז ופריפריה; הזרימה של מידע, ערכים, נורמות וכללים מהמרכז לפריפריה היא אנכית ותורמת לאי השוויון בין האזורים (אברהם, 1993). על פי תפיסה זו גם התקשורת שמהווה חלק מן המרכז, היא מעין שלוחה או כלי בידו להנצחת אי הסימטריה בינו לבין הפריפריה.

אלי אברהם, אשר בחן את סיקורה של הפריפריה בתקשורת הישראלית, בהתבססו על מודל מרכז ופריפריה, נותן ביטוי לקשר הטריטוריאלי שבין המרכז לתקשורת. במאמרו טוען אברהם, כי מערכות העיתונות בישראל נמצאות במרכז הארץ, וכי עובדי המערכות חשופים להלכי הרוח הרווחים במרכז ולנורמות ולכללים המנחים אותו.

לפיכך, הרי שתדמיתה לעיצוב ולהבניית מערכת הערכים המרכזית בחברה אינה מוטלת בספק. כך, גם מהכיוון ההפוך, ניתן לומר, כי התקשורת מושפעת מאותה מערכת ערכים מרכזית ומשקפת אותה. הנחת יסוד זו, הנוגעת לחלקה של התקשורת בביסוס וכינון מערכת הערכים המרכזית בחברה בישראל ולסיועה בהחדרת מערכות ערכים המשמרות את חלוקת הכוחות בחברה היא מקובלת בקרב חוקרים רבים לדוגמא: אלי עמיר סבור שהסיפורים המוצגים לנו בחלק ניכר מאמצעי התקשורת, הקולנוע התיאטרוני והספרות, העוסקים בפריפריה, ממחזרים "סיפורי מסכנות" מתוך רצון להיענות הן לציפיות של אנשי "התעשייה" והן לציפיותיהם של הצופים בישראל. לפיכך, נוצר מעגל קסם שאינו יכול להישבר בשל העדר כוח פוליטי וכלכלי

---

³ זאת למרות שההשכלה הגבוהה משפיעה על אפשרויות התעסוקה הן בצורה ישירה (מקומות תעסוקה במוסדות האקדמיים) והן בצורה עקיפה (הישארותם של האקדמאים באזורי הלימוד ויצירת מקומות עבודה בשירותים המספקים את צורכי הסטודנטים והמרצים).

ליישובי הפריפריה ובכך נמנעת, מאותה האוכלוסייה, כל אפשרות להפריך את הסטריאוטיפ השלילי ובסופו של תהליך מונצח מצב הגמוני-קפיטליסטי של שליטה ותלות (א עמיר, 1998).

כמו כן, גם ירון צור ופרופ' חיים חזן טוענים שלמרות מספר ניסיונות אקראיים להציע חלופה לסטריאוטיפים של עיירות הפיתוח ויישובי הפריפריה נצמדים אמצעי התקשורת, ברובם, למיתוסים הרווחים בישראל, שלעתים קרובות אף הופצו באמצעי התקשורת מחוץ לישראל. לפי השיח המיתי הזה, הציונות האירופית "הצילה" את יהודי המזרח מידם הקשה של "שוביהם" הערבים. היא חילצה אותם מ"תנאים פרימיטיביים" של עוני ושל אמונות טפלות וליוותה אותם בעדינות במעברם לחברה מערבית מודרנית, המאופיינת ב"ערכים הומאניים", ערכים אותם הם הכירו אך במעורפל כתוצאה "מהסביבה הלבנטינית" שממנה באו. בישראל, מוקמו רובם של יהודים אלו ביישובי ספר ועיירות פיתוח אשר נכנסים תחת קטגוריה גיאוגרפית "הפריפריה". ב"פריפריה", כך לפי אותו סטריאוטיפ, סבלו התושבים מבעיית "הפער" לא סתם מהפער בין רמת-החיים שלהם ובין זו של היהודים האירופים, אלא גם מהפער שנוצר בגלל "השתלבותם הלא שלמה" בליברליזם ובשפע הישראלי. נדמה כי הקולנוע הישראלי מרמז על כך שהשתלבות הלא שלמה נוצרה עקב המגבלות של הפורמציה האוריינטלית, הנבערת, הרודנית, הסקסיסטית והטרומ-מודרנית שקיבלו בארצות מוצאם, כמו גם בשל נטייתם הטבעית להקים משפחות גדולות וכמובן בעקבות המיקום המרוחק בשוליים, בקצה ובספר על הגבול המרוחק שבין ישראל הראשונה והשנייה. בהתאם להבנייה זו, מוצגים הממסד הפוליטי, מוסדות הרווחה ומערכת החינוך, כמי שעשו כמיטב יכולתם "לצמצם את הפער" באמצעות הנחלת דרכי "הציביליזציה המודרנית" לתושבי הפריפריה. (י' צור, 2002; חזן, 1997)

הבניית המציאות שנעשית על ידי התקשורת מקצינה את דימוייה על העיירות ויישובי הפריפריה, למרות שלפי נתונים של גופים שונים כמו הלמ"ס והמשטרה חל שיפור במצבם ואין כל בסיס להמשך הדימוי השלילי. להבניית מציאות זו, יש מספר השפעות ארוכות טווח – הציפייה לתבניות מחזקת ומאששת את הדימויים לגבי אזורים אלו ומונעת דיון אלטרנטיבי בהם, ובבחינה מחודשת של העובדות לגבי עיירות הפיתוח. החזרה על הדימויים מקבעת את התחושה לגבי עיירות הפיתוח כאילו מדובר בעתיד ידוע מראש. הדימויים השונים גם מקצינים את תחושת הזרות בין תושבי המרכז לבין תושבי הפריפריה. זאת לאור העובדה כי שילובם של תושבי הפריפריה, עיירות הפיתוח ושכונות השיקום, כמו גם תושבי הנגב והגליל בתפקידי ניהול בשרות הציבורי, ובצמרת העשייה החברתית והכלכלית במדינת ישראל יביא לצמצום הפערים, לשיווין הזדמנויות ולשילוב אמיתי ומייצג של תושבים אלה במרקם החברתי והכלכלי במדינת ישראל. נושא זה אף עלה לדיון בבית המחוקקים כאשר הצעת החוק של ח"כ רגב, נועדה להבטיח ייצוג הולם ובסיסי של 10% לפחות לקבוצת אוכלוסייה שעד כה לא שולבה בצורה שוויונית במערכת החברתית כלכלית ציבורית במדינת ישראל.

לתקשורת יש השלכות על התדמית הכללית של יישובים הפריפריה, הרבה מעבר למסגרת החדשותית והתרבותית. להבנתי נוצרה כאן נטייה לקבלקאת התדמית ואת כל אותם סטריאוטיפים כ"אמיתיים", ויש להניח שהדבר השפיע על כל מכלול ההתפתחות של אותם יישובים. הגישה הזו חדרה כמובן גם לשורות תושבי הפריפריה עצמם אשר ספגו עם הזמן את

הדעות הקדומות שגולמו בכלי התקשורת. בדרך זו, לא רק ש"המרכז" הפך למייצג של , אלא גם, אנשי היישובים בפריפריה רואים את עצמם דרך מראה מעוותת. (שוחט, 2003)

הסקר שהוצגה לעיל מדגישה את השפעת הדימויים שנוצרים לפריפריה ואת השפעתם על המציאות החברתית בישראל. ניתן להבין כי מוקדי הליבה של התקשורת והתרבות הישראלית הממוקמים במרכז המדינה, ופונים בעיקר אל הקהל הקרוב אליהם (אנשי המרכז). מבחינה זו תושבי המרכז מקבלים חלק גדול מהדימויים שלהם על יישובי הפריפריה באמצעות אמצעי התקשורת בלבד. בנוסף לכך, ניתן להבין כי ההקשרים שבהם מוצגים יישובי הפריפריה בתקשורת הישראלית הם בדרך כלל שלילים, וגם שקיים ניסיון לתת הקשר חיובי הוא מחזק את המוטיב הנגדי לו, ומחזק את ההיבט השלילי.

מדינת ישראל נתפסת כמדינה מערבית, מתקדמת, מפותחת, בעלת תעשייה מפותחת, כללי שלטון ומשפט נאורים. ברם, יישובי הפריפריה נתפסים, כמקומות שמאפיינים אלו חסרים בהם. ההשלכות של דימויים אלו מרחיקות לכת, כי מי ירצה להשקיע, להתגורר או לטייל במקומות שמצטיירים כמציעים רק אירועים שליליים, אלימות ומצוקות חברתיות. כך יוצא שדימויים אלו מסייעים לשמר ולקבע את מצב הערים והיישובים בפריפריה (אברהם א' 1998). ניתן להסיק כי מצב זה יוצר אצל חלקים גדולים בחברה הישראלית מספר תבניות שמיוחסות ליישובי הפריפריה ולכן ההשערה היא שציבור הסטודנטים שמגיע ללמוד באזורים אלו יגיע עם מטען דימויים שלילי מאוד ורק חוויה ייחודית תתרום לשינוי התפיסה והתדמית.

פרק שני: רקע תיאורטי למחקר

עד עכשיו הסברתי על סוגיית יישובי הפריפריה בישראל כעת, אסקור הרקע התיאורטי שתומך בהשערת המחקר, אציג את מודל כפרי הסטודנטים, הרציונל שלהם והפעילות שהם מעודדים ואסביר כיצד כפרי הסטודנטים משתלבים בתרומה החברתית/קהילתית למקום, כחלק מההסבר שלי על התרומה של השעות בכפרי הסטודנטים לשינוי בתחושת השייכות וביחס למקום.

במסגרת עבודה זו אבקש לנתח את כפר הסטודנטים ב"איילים" דרך הספרות העוסקת בהשפעה של פעילות חברתית, התנדבות ומגורים על תחושות זהות, שייכות, תדמית ודימוי. ספרות זו, תשמש מסד לניתוח האופן בו הסטודנטים בכפר תופסים את אזור מגוריהם, את הדימוי שלהם כלפי היישוב ותושביו ואת היתכנותו של גרעין התיישבותי של בוגרי הכפרים באזורים בהם נמצאים כפרי הסטודנטים.

חיבור למקום

הגורמים המשפיעים על יחסו של הפרט למקום מגוריו הם מגוונים ומורכבים וכוללים את משך המגורים במקום, את יכולת הניידות של הפרט, התעסוקה, מידת הוולונטריות שבבחירת מקום המגורים ואת המעורבות של הפרט בקהילה. היחס למקום מתבטא באופן היברידי בספקטרום שבין תחושת סיפוק מהמקום ומהקהילה שבו, תחושת קשר ודבקות במקום ועד הזדהות עם המקום והגדרת הזהות העצמית בהשפעת המקום. היחס בין מרכיבים אלו, סיפוק, דבקות והזדהות, מורכב מתלות גומלין דינאמית, כאשר מקובל לראות בהזדהות עם המקום תוצר של תהליך ממושך, עמוק, מטאפיזי ואינטנסיבי יותר משביעות רצון וסיפוק מהמקום.

במדרג הבסיסי ביותר נמצאת תחושת הסיפוק מהחיים במקום ובקהילה. סיפוק זה נובע מאיכות החיים במקום כפי שנתפסת על ידי הפרט כגון איכות התחבורה, החינוך, הבריאות, הניקיון וחיי התרבות בשכונה או ביישוב. לצד התנאים הפיזיים והמדדים דרכן נבדקת שביעות רצון ביחס למקום, ניתן להצביע על גורמים המשפיעים על הסיפוק והחיבור למקום, כגון: קהילה דינאמית, צעירה וצומחת, הסטאטוס החברתי של האוכלוסייה ומיתוגה, והזיהוי בין הללו ואיכות חיים. סיפוק מהקהילה מאפיין את המעבר לפרברי איכות חיים המזוהה עם מוביליות חברתית ועלייה ברמת החיים (Diani, 2003).

במדרג הבינוני נמצאת תחושת ההיקשרות למקום, אשר מלווה בתחושת 'בית' וקשרים רגשיים למקום, תחושת נוחות בו ורצון לשוב ולחזור אליו. כאן נימצא גורמים כגון: משך זמן המגורים במקום אינטגרציה בקהילה, סיפוק חברתי, זיכרונות חיוביים וביטחון אישי, כמשפיעים על מידת ההיקשרות למקום ומכאן שהיקשרות זו כוללת מדדים סובייקטיביים ואמוציונאליים יותר מאשר סיפוק מהקהילה.

ובמדרג הגבוה ביותר נמצאת תחושת זהות-מקום, בה המקום מזוהה עם ביוגרפיה אישית, חיברות לתרבות המקומית והחיבור בין עשייה חברתית וחיבור עם הקהילה, סטאטוס חברתי

ותפיסת העצמי עם המקום. במדרג זה היחיד מגדיר ותופס עצמו את ואת סביבתו, כמו גם את מי שאינו בן המקום, על פי הסמלים שעומדים מזוהה המקום. המקום עתיר בסמלים, המייצגים זיכרונות שונים והללו בעלי משמעות טקסטית ונרטיבית בבניית העצמי וייחוסו להקשר חברתי-קולקטיבי גדול יותר עמו מזדהה הפרט. זהות-מקום נעה במשולש שבין רגש, תפיסה ומתעצבת באמצעות הזדהות עם קהילה וזיהוי המקום עם הקהילה, אופייה ואיכותה. יוצא אם כן כי יחס למקום הוא משלב דינאמי בין קוגניציה ורגש והאוריינטציה שלו תרבות, קהילה, עשייה חברתית וערכים.

מחקרים מראים כי ילידים חשים במידה רבה היקשרות למקום מגוריהם והוא מהווה חלק מזהותם באותה מידה (Smith, 2007). יתרה מזו, ילידים חשים כי האזור כולו מהווה חלק מזהותם האישית במידה רבה אף יותר מהעיר או השכונה, אך כן חשים כי גם לעירם ושכונתם ייחוד ומשקל בזהותם. מאידך, מהגרים חשים היקשרות למקום מגוריהם במידה הולכת וגוברת ככל שמשך זמן מגוריהם במקום רב יותר, אך קשר זה מצטמצם לאזור ולא דווקא לשכונה או עיר ספציפיות שנתפסות כחסרות ייחוד לעומת מקומות אחרים באזור אליו בחרו להגר. יתרה מזו, על אף ההיקשרות שחשים מהגרים לאזור מגוריהם, נדרשים גורמים נוספים כגון החיבור לחיי הקהילה וההזדהות עם מרכיבי התרבות על מנת שהאזור יהפוך לחלק מזהותם ותפיסתם העצמית. (Hidalgo et al. 2007)

תדמית, דימוי ויחס למקום

סוגיית הזהות, השייכות והקשר של הפרט אל שטח פיזי, הינה שדה מחקר רב-תחומי רחב אשר באפשרותו ניתן לבחון את האופן בו מדיניות ומודלים של עשייה חברתית יכולים לפתח קשר והזדהות עם מקום גיאוגרפי ולהטעין אותו בזיכרון היסטורי קולקטיבי או אישי, ערכים, נרטיב ומשמעות המהווים אבן בניין בזהותו של הפרט. כחלק משדה זה, מבקשים חוקרים רבים לבחון את תחושת המקום של הפרט ואת מרכיביה. תחושת המקום היא סך הרגשות והתפיסות הסובייקטיביות של תושבים את מקום מגוריהם וסביבתם ואת המטען התרבותי, לשוני, ערכי, קוגניטיבי ותרבותי המיוחסים למקומות שונים ואת הרגשות המתפתחים אצל הפרט בעקבות מטען פרשני זה (Hummon 1992). יחסו של הפרט למקום מגוריו הוא מארג קוגניטיבי של תפיסת הפרט את המקום הפיזי, את הקהילה המתגוררת בו ואת מיקומו בתוך הקהילה, אשר בהיזון חוזר מבנה את האופן בו הפרט תופס את הסטאטוס החברתי שלו וזהותו (Hidalgo et al. 2007).

יחס חיובי למקום מתבטא בקשרים קוגניטיביים ורגשיים שמפתחים פרטים למקום והגורם להם לחוש בו נוחות וביטחון ורצון להמשיך ולהתגורר בו. 'מקום' במובן זה יכול להיות שכונה, קהילה מקומית, עיר או אזור, כאשר המחקר מתמקד בעיקר ביחס הפרט לעירו ושכונתו. היחס למקום מהווה חלק מזהות כוללת של תפיסת העצמי ביחס לסביבה כאשר קטגוריות חברתיות, זיכרונות, סמלים והיסטוריה קולקטיבית, הן הכלים דרכן מתפרש המקום כחלק מזהותו של הפרט. גם

הקושי להיקשר ולהזדהות עם מקום ספציפי או קשיים המזוהים עם המקום, מהווים מסד בעיצוב זהות (Hauge 2007).

על פי תיאוריות העוסקות בהבניה חברתית ובתדמית ודימוי, הזדהות עם מקום ותפיסה עצמית הן דינאמית וניתנות לשינוי באמצעות הפרטים החברים בה. גישה זו רואה את הפרט כשותף בארגון הסדר החברתי. ברגר ולאקמן (1971), בספרם "ההבניה החברתית של המציאות" דנים בתופעת היווצרות הסדר החברתי וזהות, המערערת על התבנית הנורמטיבית לפיה החברה היא דבר נתון, אובייקטיבי וחיצוני לאדם. ספרם מתמקד בגישת הפנומנולוגיה לפיה המציאות הינה תוצאה של הבניה חברתית וכי ביכולתם של פריטים להפוך את המציאות באמצעות פרשנות סובייקטיבית המושפעת מגורמים שונים. להשערתי כך מצליחים לשנות הסטודנטים ב"איילים" גם את התדמית של ערי הפיתוח והיישובים המוחלשים ולהפוך אותם לאטרקטיביים יותר.

כמו כן, הזדהות עם המקום נתפסת גם כן כמוצר דינאמי, ומקום יכול לנפק גם אלמנטים לשינוי וגיבוש מתמיד בזהותו של הפרט ולא רק בשימורה. במובן זה קיימת תלות גומלין בין זהות ומקום, כאשר שינוי בתפיסת העצמי ובסטאטוס החברתי עשויים לגרום לשינוי מקום המגורים ואימוץ קהילה חדשה. מאידך המקום עצמו משפיע על תפיסת העצמי של הפרט, על השקפת עולמו והקולקטיב עמו הוא מזדהה, ביתר שאת כאשר הקהילה המקומית מעצבת ומבליטה את הייחוד שלה המזוהה עם המקום ומקושר לסטאטוס, ערכים, סנטימנטים ונרטיב. לכן מיתוג המקום כצעיר, דינאמי וסטודנטיאלי או לחילופין כקהילתי ואינטימי מושך פרטים המזוהים במקום זה אלמנטים מתפיסת העצמי שלהם או שאליה הם שואפים. יתרה מזו, תפיסת הזהות-מקום בקרב פרטים שזה מקרוב באו עשויה להיות שונה מתפיסת הזהות-מקום של ילדיהם. כך עשוי מקום להיתפס כשכוח-אל, משעמם ומנותק בקרב ילדים אך כפסטורלי ואינטימי בקרב מהגרים ולהפך. כמו כן, המגורים במקום עשויה להתפרש ולהיטען במשמעויות שונות בקרב תושבים שונים ובכך לשנות את האופן בו הוא ממותג ואף את האופן בו הוא משפיע ומעצב את זהותם שלהם ואף של תושבים נוספים, ילדים ומהגרים, הסופגים את הזהות והסימבוליזציה החדשות שמוענקות למקום (Hidalgo et al. 2007; Hummon 1992).

במחקרים שערכו דירהאם, (1999), צברי-מילר (2002) ולוי (2005) ניתן למצוא ביסוס להשערה כי הרמוניה בין תרבויות אשר נוצרת כתוצאה מחיים מעורבים בין קהילות שונות, מסייעת לייצר תחושות שייכות וזהות. תובנות דומות ניתן למצוא גם במחקר של Benet-Martinez ועמיתיה, שנבנה על ידם במטרה לבדוק הזדהויות דו תרבותיות בארה"ב, (2002 ; 2005). וכן על פי המודל התיאורטי והשאלון של Sellers ועמיתיו (1998), אשר בדק את הקשר שבין דימוי, זהות ושייכות לבין חיים בקהילה מעורבת. במחקר של Berry (2010), נמצא כי קיים קשר בין הסתגלות להתנהגויות, אמונות וערכי תרבות שונים, לבין עמדות מוצא המקדמות שילוב בין תרבויות הבאות לידי ביטוי בשכנות מגורים ובחיים קהילה משותפים.

התנדבות קהילתית כאמצעי ליצירת תחושת הזדהות ושייכות למקום

בהמשך לניסיון לזקק את הגורמים אשר משפיעים על יכולתו של הפרט להיקשר ולהתחבר למקום ואף לשנות את תדמיתו, כפי שמנסה פרוייקט "איילים" לחולל, ניתן לשער כי לעשייה החברתית הענפה אשר מתבצעת על ידי הסטודנטים במסגרת "איילים" ישנה השפעה על מידת היקשרותם למקום ולתחושות הזהות והשייכות שלהם.

במחקר שנערך בנוגע לתגמולים של מתנדבים מעבודה קהילתית הוא מגלה כי מתנדבים מקומיים מעידים על העצמת תחושת השייכות והחיבור למקום יותר מהמתנדבים החיצוניים. האחרונים לעומת זאת דיווחו על קשיי הסתגלות בעשייה החברתית ועל יותר תסכולים בעבודה עם המקומיים (Gidron, 1991). לאור זאת הרי שאם אתה גר במקום וגם עוסק באותו המקום בעשייה חברתית כפי שקורא בכפרי הסטודנטים של "איילים" יכולת ההסתגלות והחיבור למקום היא גבוהה יותר מאשר של מי אשר לא דר במקום זה.

בנוגע להשלכות של התנדבות, (Steinberg & Levine, 1990), שיערו כי מי שעוסקים בעשייה חברתית מרוויחים במקביל גם תחושה של אחריות חברתית ודאגה לרווחתם של אחרים וגם תחושות של הזדהות וחיבור לאוכלוסייה ולמקום. חוקרים נוספים מציינים גם רווחים גם בתחום של דימוי עצמי וחיזוק הערכה לקבוצות עימם המתנדב בא במגע (Hamilton & Fenzel, 1988).

סימון (1995) ואילוביץ' (1988) מצאו כי מי שהתנדבו בשירותי רווחה הרוויחו ידע ומיומנויות בנוגע עבודה עם קהילה, יכולות החברתיות, ואינטליגנציה רגשית אשר יכולה לסייע לחיבור עמוק וכן עם אוכלוסיות שונות. יאטס ויוניס (Yates & Youniss, 1996), חקרו מתנדבים בבתי תמחוי ומצאו כי התנדבות מאיצה את התפתחות תחושת ההזדהות עם האוכלוסייה. החוקרים טוענים כי המתנדבים חוו שיקוף של עצמם ביחס לאלו שלא שפר מזלם, וניתנה להם ההזדמנות לחוות את ההסדר הפוליטי והמוסרי של החברה, ואת התפקיד של היחיד בשינוי חברתי. המחקר שלהם מציע כי התנדבות יכולה להוות רווח בהתפתחות של זהות פרו סוציאלית מכוונת לקהילה.

פישר (1999) חקרה את הקשר בין תחושת העצמה לבין התנדבות ומעורבות בקהילה. תחושת העצמה משפיעה ומושפעת מהתנהגות האדם ומעורבותו בחייו ובסביבה בה הוא חי ופועל. תהליך זה של העצמת הפרט הינו תהליך של שינוי אישי פנימי בעל ערך חברתי מיוחד. בשעה שהפרט מועצם חלים בו גם תהליכי שינוי קולקטיביים כלפי קבוצות בקהילה בה הוא חי. שנויים אלו מאופיינים בסימפטיה ובתחושות הזדהות.

ביסטרצר (1997), הוסיפה שפעילות התנדבותית בקהילה מביאה לקידום שירותים חברתיים ולהקמתם ופיתוחם של תוכניות ושירותים להגברת מודעות הרשויות לצורכי התושבים ומסייעת ביצירת קהילות מועצמות יותר ומעורבות יותר בעשייה חברתית. צור (1988) הרחיבה וציינה שעל ידי פעילות התנדבותית מפתח המתנדב זהות החברתית ובין אישית. ההתנדבות גורמת למתנדב להיות יצירתי יותר, לבצע דברים בכוחות עצמו וכן ליצור קשרים בינאישיים עם הסביבה. כמו כן,

עשייה חברתית גם מהווה אמצעי העוזר להרחיב היכולות החברתיות ואת החשיבה המוסרית. (גדרון, 1977; אברהמי, 1992; אברהמי ודר, 1995).

מזרחי ומוריסון (Mizrahi & Morrison, 1993), אשר חקרו מתנדבים בשכונת מצוקה ציינו את התרומות הרבות של התנדבות בקהילה, ביניהם: קבלת אחריות, מודעות חברתית ופיתוח מיומנויות לפתרון בעיות. איזיקוביץ' והדין (Eisikovits & Hedin, 1983), הוסיפו שפעילות התנדבותית בקהילה משמעותית יותר מכל גורם אחר להתפתחות חשיבה מוסרית וחברתית ולחיבור ארוך טווח בין קבוצות אוכלוסייה שונות.

לפי ג'נוסקי (Janoski, 1998), התנדבות מהווה תגובה קהילתית לצורך חברתי ולתמיכה שמתנדבים יכולים להעניק יש גם משמעות מיוחדת בנושא הזדהות ותחושת שייכות ונוכחותם של מתנדבים מעבירה מסר דו צדדי של אכפתיות ומחבורות. (connectedness). כמו כן, גם קינג (king, 1990) וגם סדן, (Sadan, 1996) סבורים שתחושת השייכות מסתמנת כאחד התוצרים החיוביים בהתנדבות הקהילתית.

במחקר שנערך במשך יותר מעשרים שנה ובארצות שונות, על ידי ציפורה מגן מבי"ס לחינוך באוניברסיטת ת"א (Magen, 1995) נמצא כי התנדבות קהילתית וביטוייה הלכה למעשה קשורים בקשר חיובי ובזיקה הדדית עם אושר, תחושת שייכות וחדוות חיים. האדם המתנסה בעשייה החברתית מפתח תחושות חיבור ושייכות למקום מסוים, ובה בעת הוא נהנה מתחושה פנימית של הגשמה וערך עצמי ומיכולת רבה יותר למצוא מקורות של שמחה ואושר בחייו. הצורך בהשתייכות, הזדהות והגשמה עצמית והדחף לקשר אנושי הכולל מרכיבים של עזרה לזולת והשפעה על החברה מתבטאים בבירור בדבריהם של המעורבים בפעילות התנדבותית בחברה.

נראה כי פעילות המציעה התנסות קהילתית מגוונת עם אפשרות לגלות יוזמה ואחריות, יכולה גם לסייע להתמודד עם בעיות חברתיות, לבחון מערכת ערכים, לרכוש מיומנויות חברתיות ולעצב זהות ושייכות למקומות מסוימים. כלומר, מרחב העשייה החברתית טומן בחובו כלים המאפשרים לייצר שינויי תפיסה ולתת משמעות, תחושת שייכות והזדהות עם מקום וקהילה, הן בקרב הקהילה עצמה והן בקרב המתנדבים. על כך, כפי שהצגתי, מעידים מחקרים, תפיסות עולם פסיכולוגיות וחוויות אישיות של העוסקים בתחום.

הספרות המחקרית שנסקרה כמו גם הניסיון המצטבר בארץ ובעולם, מצביעים על חשיבותם ומשמעותם של הפעילות התנדבותית לצד המגורים במקום מסוים, ככלים המשפרים את תחושת השייכות וההזדהות עם מקום. כפרי הסטודנטים של "איילים", כאמור, משלבים הן את המגורים המעורבים ביישובים ובאוכלוסייה בפריפריה והן את מרחב העשייה החברתית/קהילתית ומשום כך ניתן לשער כי הם תורמים לשיפור הדימוי ותחושת השייכות והזהות של הסטודנטים למקומות בהם קיימים כפרי "איילים".

פרק שלישי: כפרי הסטודנטים של "איילים" – מטרות ואופן ההפעלה.

כפרי הסטודנטים הם ככל הנראה המצאה ישראלית ייחודית, שלא מוכרת במתכונת זו בעולם. הספרות המחקרית מתמקדת בתופעות שונות של התיישבות וריכוז סטודנטים בשכונות ורבעים הסמוכים למוסדות האוניברסיטאיים וההשלכות של ריכוזים אלו על האוכלוסייה המקומית ועל הסטודנטים והפיתוח הסביבתי, בדגש על נישול והדרה של אוכלוסיות מוחלשות. (מאיר ודואניאס, 2006, אלפסי, 2012, Brennan and Rajani 2008, Rajani 2004).

בשנת 2002, בעיצומה של אינתיפאדת אל-אקצה, הקימו סטודנטים יוצאי צבא את עמותת "איילים" מתוך מטרה לבנות דגם התיישבותי חדש המותאם למאה ה-21, כחלק מחזון התיישבותי-ציוני מעודכן. הצורך בחזון זה נבע לאור עלייתה של הסוגיה הדמוגרפית לסדר היום הציבורי ותחושת האוכלוסייה היהודית בנגב ובגליל כי המאבק הלאומי במקומות אלו נמצא עדיין בעיצומו.

מייסדי העמותה ראו ביזמות צעירה ופעילות חברתית וסביבתית את האמצעי להפניית אוכלוסייה צעירה ומשכילה לאזורי הפריפריה בנגב ובגליל. כפלטפורמה ליישום הרעיון ההתיישבותי נבחר מודל של 'כפר סטודנטים', המהווה גרעין התיישבות סטודנטיאלי המשתלב בעשייה חברתית וחינוכית בתוך ערים וישובים בפריפריה, מתוך מטרה להוות עתודה אנושית להתיישבות במקום בעתיד. בתמורה למלגת לימודים ומגורים מוזלים בכפרים, עובד כל סטודנט כ-500 שעות שנתיות עם ילדים מקומיים ומשתתף בפרויקטים מיוחדים של העמותה, כגון – בניית בוסתנים בעיירות הפיתוח, שיפוץ בתי ספר ומועדוניות בשכונות, חוות לימודיות וחונכות.

כיום ישנם 12 כפרי סטודנטים של העמותה כאשר ארבעה מהכפרים מצויים בגליל, תשעה בנגב ואחד בעיר לוד. לכל כפר מנהל ולצידו רכז חברתי המטפל בנושא ההתנדבות, רכז לוגיסטי ורכז קהילתי העוסק בקשר עם האוכלוסייה המקומית בנוסף קיימים מנהלים מרחביים לנגב ולגליל לצד אגף משאבים וגיוס כספים, תפעול ולוגיסטיקה, ואגף התיישבות שאמון על תחום הבוגרים וההתיישבות.

התפיסה המנחה היא כי מטרת הפרויקט היא התיישבותית מעיקרה ולפיכך הרציונאל המרכזי הוא חשיפה וחוויה מהנה בחיים בנגב ובגליל למרב הסטודנטים האפשריים. לאור זאת, הפעילות החברתית של הסטודנטים משמשת מנוע להיכרות שלהם עם תושבי המקום וליצירת תחושת מחויבות של הסטודנטים כלפיהם ורק באופן משני כאמצעי להעצמת האוכלוסייה המקומית. בנוסף, למן שנת 2010 נעשה מאמץ בעמותה לקדם את שלב ב' בפרויקט ולסייע בידי בוגרי הכפרים לבנות את ביתם בנגב ובגליל. לשם כך הוקם אגף הבוגרים המתמקד במתן פתרונות כספיים ובירוקרטים לבוגרי הכפר המעוניינים להשתקע במקום. מבחינה זו, עמותת "איילים" בוחרת במודע לקדם ולפתח מתחמי מגורים מובחנים לבוגרי הכפרים בשלב ב', בכדי לעודד סטודנטים לבנות את ביתם בקרב אוכלוסייה סטודנטיאלית 'איכותית' וצעירה ובכדי להרחיב את ההתיישבות במקום. תפיסת העמותה המתגבשת היא כי כפר הסטודנטים הוא שלב ביניים לעידוד ההתיישבות במקום, תוך מתן דגש על סיפוק מהקהילה, תעסוקה ונוחות כנדבך נוסף לדחף

האידיאולוגי, הפעילות החברתית בתוך ומחוץ לכפר והחוויה האישית החיובית שעוברים הסטודנטים במהלך מגוריהם בכפר.

מסיבה זו, ב"איילים" אין פרופיל אישייתי מוגדר לסטודנטים בכפרים ומלבד הזדהות עם מטרות העמותה ושירות צבאי/לאומי, מורכבים הכפרים מסטודנטים ממגוון רקעים חברתיים, תוך ניסיון לייצר איזון מסוים בין עולים ותיקים ובין דתיים וחילונים. יש לציין כי נעשה ניסיון כי בכפרי הסטודנטים בערים ישולבו גם צעירים ילידי המקום, הן בכדי לחזק את הקשר בין הכפר לקהילה והן מתוך תפיסה כי צעירים אלו יטו בקלות רבה יותר להשתקע במקום הולדתם. תהליך הקבלה כולל ראיון ומחויבות הסטודנט לשבוע עבודה בן חמישה ימים בתחילת כל שנה אקדמית. כמו כן, הפעילות כוללת חובת השתתפות במפגשים ופעילויות חינוכיות וחברתיות בכפר, לצד המחויבות כאמור להתנדבות חברתית של 6-8 שעות שבועיות, בתמורה למגורים ומלגה שנתית של עשרת אלפים שקלים.

כיום ישנם כ- 970 סטודנטים בעמותת "איילים", המאכלסים ארבע עשר כפרי סטודנטים ברחבי הנגב והגליל בעיקר מאוניברסיטאות בן-גוריון וחיפה ומהמכללות תל-חי, הגליל המערבי, עמק יזרעאל, אורט-בראודה, כנרת, ספיר וסמי-שמעון. חלק מכפרי הסטודנטים ממוקמים ביישובים כפריים, מושבות, קיבוצים ומושבים כגון "עדיאל" באשלים, נווה-אור, מנחמיה ויכני. כפרים אחרים ממוקמים בערים דימונה, ירוחם, לוד, קריית שמונה, באר שבע, נתיבות כרמיאל ועכו, ובשלב הקמה ביישובים נוספים.

"איילים" רואים בכפרי הסטודנטים בראש וראשונה כפריקט התיישבותי. לפיכך צוות ההנהלה של הכפרים, שואפים להקנות לסטודנטים תחושת מקום אידיאולוגית המבוססת על התיישבות ונתינה חברתית. על פי תפיסה זו, פעילות משתפת ושוויונית בין הסטודנטים והקהילה היא מכשיר לחיזוק האוכלוסייה המקומית והיישוב אשר יכול לנפק עתודה התיישבותית משמעותית ליישובים ולאזורים בכלל. הגישה נוספת מבקשת למקד את המאמצים בגיבוש גרעין סטודנטיאלי כגרעין התיישבותי, מתוך תפיסה כי גרעין התיישבות שצמח בתוך הפלטפורמה של "איילים" הוא המהווה עתודה התיישבותית חזקה ובעלת ערך מוסף. בגישה זו, הפעילות החברתית באזור מטרתה לגרום להיקשרות הסטודנטים לאזור ופחות לסייע לאוכלוסייה המקומית ביישוב. במקביל, נראה כי הנציגים של השותפים המוניציפליים של הפרויקט דווקא נוטים לזהות את הפרויקט עם פרויקטים אחרים, המתמקדים בפעילות רווחה, חינוך ובהעצמה לימודית וחברתית של צעירים משכבות מוחלשות ככדרך לחיזוק התיישבות בספר.

לפיכך, ניתן להבין כי כפרי הסטודנטים, מיועדים גם לחיזוק האוכלוסייה המקומית ביישוב, בעיקר דרך פעילות חברתית וקהילתית, וגם להגביר את סיכויי ההתיישבות וההשתקעות העתידית של הסטודנטים ביישובים. משיחות שהתקיימו עם ראשי רשויות⁴ בהם נמצאים כפרי סטודנטים ניתן ללמוד כי הם סבורים שהקמתם של כפרי סטודנטים נוספים באזור, יסייעו לעיבוי ההתיישבות, באופן שכל כפר יסייע ליישוב בו הוא מוקם, כמו מנהלי עמותת "איילים" גם הם

⁴ פגישות שהתקיימו עם: ראש העיר קרית שמונה הרב ניסים מלכה ביום 12.7.2013 ועם ראש העיר עכו מר שמעון לנקרי 3.8.2013.

רואים בכפרים עתודה התיישבותית של אוכלוסייה ערכית ואיכותית שתהווה גרעין מחודש ליישובים תוך אמונה ביכולת של הכפרים לנער ולעורר גם את האוכלוסייה המקומית הוותיקה לחי קהילה ותרבות מפותחים יותר. יתרה מזו, נדמה שכל השותפים בפרויקט רואים עין בעין את חשיבות הפעילות החברתית והקהילתית יחד עם המגורים במקום כאמצעי להיקשרות הסטודנטים ליישוב באופן שבו הנתנה מחזקת את ההזדהות עם המקום.

במסגרת הפרויקט, "איילים" מבקשים לייצר שיתוף פעולה מתמשך ורציף בין הסטודנטים לתושבי היישובים, לפני כל פעילות ואירוע ובמהלך הכנת תוכנית פעילות שנתית משותפת באופן זה, ככל הנראה יכולה להיווצר תפיסת מקום מחודשת, המשותפת לחברי הכפר ותושבי היישוב, המדגישה את היותו של אזור או יישוב, כמקום אינטימי בעל יתרונות רבים. חשוב לציין שבכל הכפרים מודגשת הנחיצות לקשר בין פעילות חברתית לעשייה התיישבותית וחיזוק הקהילה המקומית.

במסגרת בניית תוכניות העבודה יש הנחייה מובנית לבעלי התפקידים ב"איילים" לפעול במשותף עם הרכזים החברתיים ביישוביים וקיימת מדיניות ברורה בנוגע ליחסי הכפרים והקהילה המקומית, ובנוגע למיקוד האזורי-התיישבותי מול היישובי-חברתי ומה החשיבות שמוקנית לשינוי תודעת הסטודנטים כלפי האזור. מדיניות זו מודגשת במסגרת "ערבי הכפר" שמועברים מידי שלושה שבועות על ידי כל מנהל כפר והנוכחות בהם הינה חובה, ערבי הכפר מיועדים בדרך כלל לתוכן ערכי ולחיזוק תפיסת הסטודנטים את תפקידם ואת יחסם לקהילה המקומית.

הפעילות הקהילתית:

ההשערה המרכזית בעבודה זו, אשר מסתמכת על תיאוריות שיצוינו בהמשך, מקשרת בין השילוב של מגורים במקום ועבודה קהילתית אינטנסיבית לבין השיפור בתחושת השייכות והיחס למקום, לפיכך אקור כעט את ליבת הפעילות הקהילתית שמאפיינת את כפרי הסטודנטים.

ב"איילים" רואים במעורבות הקהילתית אחד מהאמצעים המשמעותיים ביותר לחיבור הסטודנטים למקום ולאנשים. לפיכך פועלת העמותה ליצירת קשר רציף בין הסטודנטים לבין האוכלוסיות השונות בנגב ובגליל. קשר זה בא לידי ביטוי בפעילויות השבועיות של הסטודנטים עם ילדים, בני נוער, צעירים, מבוגרים, וקשישים וכן בפעילויות המיוחדות של העמותה בשיתוף עם הרשויות המקומיות באזורי הכפרים, לדוגמא: מרכזי עופרים למשפחות:

ב"איילים" פיתחו מודל של מרכז העשרה קהילתי, מרכזי עופרים, המופעלים בכפרי הסטודנטים של העמותה ומהווים מיקום מרכזי לעשייה קהילתית. הסטודנטים שעוברים להתגורר בשכונות וביישובים, מפעילים בשעות אחה"צ לימודייה, במסגרתה זוכים ילדי השכונה או הישוב לסיוע בהכנת שיעורי בית ומטלות לימודיות. כמו כן מופעלות תוכניות העשרה שמטרתן לחשוף את האוכלוסייה לתחומי עניין חדשים ובכך לאפשר להם הזדמנות שווה לדעת. הפעילות כוללת חוגים לילדים, לנוער בסיכון, לקשישים, לנשים ולעולים בתחומי עניין מגוונים כגון: טבע ואקולוגיה, חקלאות אורגנית, חוגי ספורט, יזמות עסקית, ספרות ושירה עברית. בין היתר, פועלת תוכנית הכנה לצה"ל, המיועדת לבני נוער לפני גיוס. התוכנית מתמקדת בהכשרה מנטלית לקראת הצבא, בפיתוח כשירות גופנית קרבית ובליווי והדרכה בתהליכי הקבלה לצה"ל. במרכז פועל גם אולפן

לשיפור השפה העברית, תוכנית העצמה לנשים ומרכז פעילות לקשישים המלווה בפרויקט אימוץ קשישים. לתפיסת אנשי "איילים", המפגש של ילדים ונוער, עולים, נשים וקשישים עם חבורת צעירים חדורי מוטיבציה, שהגיעו לפריפריה מתוך בחירה, צפויה לחזק את הערך העצמי של תושבי הערים, הישובים והשכונות בפריפריה. לפי גישה זו, ההכרות עם הסטודנטים יכולה להגביר את תחושת המסוגלות בקרב הילדים והנוער ומסמנת עבורם אלטרנטיבה ודוגמא אישית; כמו כן, סבורים ב"איילים" כי תשומת הלב והיחס האישי שמקבלים התושבים מהסטודנטים והחום האנושי והחיבוק הלבבי שמוענק לסטודנטים – יוצרים קהילה חדשה ומגובשת.

בנוסף לכך "איילים" מפעילים גם תוכניות בתוך בתי הספר בסביבת הכפרים. למשל, במהלך שנת הלימודים מפעילה העמותה תוכנית חינוכית ייחודית בבתי הספר בסביבת הכפרים. התוכנית כוללת תכנים ערכיים ברוח "איילים" ומועברת על ידי הסטודנטים בעמותה לתלמידים, בשעות אחר הצהריים, בשיתוף עם בתי הספר. הסטודנטים מקיימים פעילות העשרה חינוכית בנושאים ערכיים שונים כגון: מעורבות חברתית, התנדבות ויוזמה, ציונות, התיישבות, תרבות ישראלית, אקולוגיה ושמירה על הסביבה ועוד. לאורך השנה, לצד התוכנית השנתית, עוברים הסטודנטים בעצמם העשרה במסגרת בית מדרש נייד הן יחד עם הסטודנטים בתכני הלימוד ובהקשרם לערכים השונים, כך הנושא אשר נלמד לעומק בכפרי הסטודנטים, מועבר באופן משמעותי גם לילדים במוקדי ההתנדבות השונים, כתוספת מהותית לפעילות החינוך השוטפת בבתי הספר.

בנוסף לפעילות ההתנדבותית, במשך קיום הכפר, התאגדו הסטודנטים (בכל הכפרים) ובסיוע העמותה הקימו פאב במרכז כל כפר. הסטודנטים בכפרים הם שאמונים לסייע בשיווק המקום לכלל הציבור ובבניית מיזמים עסקיים סביב המקום (לדוגמא שווקי איכרים, מכירות יד שנייה, פסטיבל ירוק ועוד. לעומת סטודנטים אחרים שאינם חברים ב"איילים", מקדישים הסטודנטים ב"איילים" חלק מרצם וזמנם לגיבוש ולקהילה, באמצעות ארוחות משותפות בשבתות, פעילות תרבותית, טיולים ובילוי משותף בערבים. הגיבוש, בא לידי ביטוי גם בסממנים חיצוניים של גאוות יחידה דוגמת הדפסת חולצות עם לוגו הכפר, וייסוד קבוצה פעילה ברשת הפייסבוק וכן התפתחות של קשרים אישיים שנוצרים בין החברים ככל שהזמן עובר.

בניתוח המודל מצאתי כי קיימים בכפרי הסטודנטים מספר גורמים מרכזיים אשר יש ביכולתם לסייע בהצלחתו:

א. ניסוח חזון התיישבותי ברור, המאפשר להנהלת העמותה והכפר להכריע בסוגיות של מיקום הכפר והרכב אוכלוסייתו באופן שישרת בעיקר את מטרת העל הזו.

ב. קיומה של עמותה מאגדת, במקרה זה עמותת "איילים", מאפשרת לה לפעול במשותף עם הרשויות המוניציפאליות המקומיות, תוך משא ומתן ומיקוח, מתוך הבנה שהאינטרסים של הנהלת הכפרים אינה חופפת לחלוטין לאלו של הרשויות המקומיות ובלימת מגמת הרשויות 'לנצל' את הסטודנטים לפעילות חברתיות ללא מתן תמריצים.

ג. כפרי הסטודנטים מאפשרים לסטודנטים לייצר קהילה בעלת זהות מובחנת המתקשרת לאזור, לפסטורליה ולעשייה חברתית.⁵

ד. כפרי הסטודנטים נגישים למוסד האקדמי ולמקורות תעסוקה ומאופיינים ברמת חיים גבוהה באופן יחסי, ובכך מקלים על תפקודו של הסטודנט ומאפשרים לגבש תפיסה כלפי האזור, כמקום שטוב לחיות בו המהווה יתרון גדול על פני מקומות חלופיים.

ה. כפרי הסטודנטים מנהלים קשרים ביניהם ופעילויות משותפות (מרחביות וארציות), מה שמאפשר לסטודנט לחוש פחות מבודד וממחיש לו את היותו חלק מקהילה אידיאליסטית גדולה שגאוה להשתייך אליה.

ו. השקעת המאמצים בפיתוח אפיקי המשך לבוגרים, מבחינת הכוונה תעסוקתית ומגורים. מעניקה לסטודנטים תחושה שיש המשך לתוכנית וככל שמעמיק החיבור לכפר ולעמותה (הוותק) מתחזקת גם תחודשת המחויבות לרעיון.

הבדלים עיקריים בין סטודנטים שגרים בכפרי "איילים" לבין סטודנטים אשר גרים בסביבת המוסד האקדמי ולא בכפר "איילים":

סטודנטים שמגיעים לפריפריה בכדי ללמוד מתגוררים בדרך כלל בקצה היישובים,⁶ דבר אשר אינו מעודד הזדמנויות מפגש רבות בין הסטודנטים לבין התושבים. גם האינטנסיביות האקדמית ואופי הפעילות הקהילתית במקומות אלו מייצרים קווי ממשק ומפגש מעטים בין בני היישוב לסטודנטים, למעט אלו המתנדבים ביישוב עצמו. כמו כן, היעדרם של מקומות בילוי ופעילויות קהילתיות מצמצמים עוד יותר את הזדמנויות המפגש של הסטודנטים עם האוכלוסייה המקומית. לכל אלה, יש להוסיף את התלות ברכב פרטי, המחסור בתחבורה ציבורית תדירה, מצמצמות עוד יותר את נקודות המפגש בין הסטודנטים שבחרו ללמוד בפריפריה לבין תושבי המקום. במקרה זה מתברר כי דווקא הכוונות להיטיב עם הסטודנטים על ידי שירותי מעונות סמוכים לקמפוסים גורע מהם את ההזדמנות לפיתוח אינטראקציה טבעית עם התושבים.

תוצאה נלווית, לא פחות חשובה של התנאים הסביבתיים שתוארו לעיל, היא הנטייה של הסטודנטים לראות בעיר או יישוב בפריפריה בו הם גרים במשך הלימודים שלהם, אתר לינה גרידא. התדמית השלילית הרווחת בקרב הסטודנטים כלפי היישוב, שהתפתחה על בסיס שמועות וללא היכרות מעמיקה וריבוי מפגשים והזדמנויות לפיתוח יחסים אישיים עם האוכלוסייה המקומית, משפיעה ומעצבת את יחסם של הסטודנטים כלפי היישוב ותושביו. הסטודנטים

⁵ ממצא זה תואם מחקרים בתחום התכנון האורבני, הרואה יתרון ביצירת שילוב קבוצות אורגניות חברתיות שונות בתהליך החידוש העירוני (Billig & Churchman, 2003).

⁶ "דור העתיד של קרית שמונה עובר להרחבה בקיבוץ", מתוך: <http://www.themarker.com/realestate/1.2122299>

מבחינים עצמם מהאוכלוסייה המקומית על סמך ההון הסימבולי והתרבותי שברשותם מתושבי המקום ובעלי תפיסת-מקום שונה עליה נעמוד בהמשך (Rajani 2004, Brennan and Rajani 2008). לאור כל זאת, מתברר כי באופן לא מפתיע הסטודנטים שמגיעים לפריפריה לא יכולים באמת להתחבר למקום, והדבר אף יפגע באפשרות שהם ישקלו הישארות בו.

פרק רביעי: השערת המחקר

בשלושת הפרקים האחרונים הצגתי את סוגיית תדמית הפריפריה בישראל ודרכים בהן מנסה עמותת "איילים" להתמודד עם סוגייה זו על מנת לחזק את ההתיישבות באזורי הפריפריה. הסקירה שהוצגה בנוגע לפריפריה בישראל מלמדת על כך שאכן נוצרה מציאות בעייתית, בה ליושבים בפריפריה קיימים דימוי ותדמית שלילים, הדבר בא לידי ביטוי באופן הסיקור התקשורתי, בייצוג בקולנוע ובתאטרון הישראלי ואפילו בתחושת התושבים עצמם, שחשים תחושות קיפוח וניכור מהחברה במרכז (סבירסקי, ש. וקונור אטיאס א. 2007). כל אלו, כאמור, מקשים על צעירים להתחבר ולהזדהות עם ישובי הפריפריה והדבר משליך גם על סיכויי ההתיישבות שלהם במקום ואכן בעשורים האחרונים אנו עדים למגמה מתמדת של הגירה שלילית, בעיקר של אוכלוסיות חזקות, מאזורי הנגב והגליל למרכז הארץ. (אלפנדרי ט', שפר ד'. 1992).

כמו כן, הרקע התיאורטי בנוגע ליכולת של פעילות דומה לזו שמתקיימת בפרוייקט איילים, להשפיע על זהות וחיבור למקום מעיד על האפשרות של איילים אכן לייצר הצלחות בתחום זה, כך שבבואנו לבחון את השפעתו של פרוייקט איילים נוכל לשער כי צפויה לו השפעה רבה על תפיסותיהם של הסטודנטים המשתתפים בפרוייקט. כל המחקרים שהוזכרו בסקירה הספרותית מעידים על כך שתחושת השייכות, הזדהות והיחס החיובי למקום מתחזקים כאשר קיים שילוב של פעילות קהלתית התנדבותית ומגורים מעורבים בדמומה למה שהצליחו לייצר ב"איילים". המטרה המרכזית של עבודה זו היא לבדוק את השפעת השינויים שחלים בעמדות הסטודנטים, פרוייקט איילים מדבר על שינוי תפיסה, הפיכת המקום לאטרקטיבי יותר עד כדי החלטה על הישארות והתיישבות כך שבבחינת הצלחתו של הפרוייקט יש לבחון היכולת שלו להשפיע על עמדותיהם של הסטודנטים לאורך זמן.

כפי שצויין, משך השהות בכפרי הסטודנטים הוא בדרך כלל שלוש שנים על מנת לבחון את שאלת המחקר המרכזית: האם לשתתפות בפרוייקט "איילים" יש השפעה ניכרת על תפישות הסטודנטים את האזור והיישוב בו נמצא כפר הסטודנטים, בנוגע לתדמית והדימוי ובנוגע לסיכויי התיישבות, הישארות או הקמת בית במקום. השערת המחקר היא, שככל שמשך השהות בפרוייקט גדול יותר בין 0 ל 3 שנים כך גם עמדות הסטודנטים יהיו חיוביות יותר כלפי היישוב וכלפי סיכויי ההתיישבות וההישארות באזור גם לאחר שיסימו את לימודיהם.

לפיכך המשתנה התלוי בעבודה הוא הבחינה של היבטים שונים בחיבור הרגשי ובתחושת השייכות של הנשאלים⁷ (סטודנטים אשר לוקחים חלק בפרוייקט) ואילו המשתנה הבלתי תלוי הוא הבחינה של הנשאלים לפי קבוצות וותק בפרוייקט, כאשר כפי שצינתי ההשערה היא שככל שמשך השהות שלהם ארוך יותר כך יעמיק הקשר הרגשי שלהם למקום. יש לציין כי חלק מן הנשאלים טרם חוו כלל את "חווית איילים" משום שבזמן עריכת השאלון (חופשת הקיץ) הם רק קיבלו הודעה על כך שהם התקבלו לפרוייקט והם צפויים לעבור לגור בכפרים ולהתחיל בפעילות במהלך החודש הקרוב. ההשערה היא שבין סטודנטים אלו לבין הסטודנטים שמסיימים את השנה השלישית של הפרוייקט יהיה פער העמדות הגדול ביותר, כלומר אני משער ששינוי העמדות הקיצוני נעשה בשנה הראשונה ולאחר מכן שינויי העמדות הם מתונים יותר.

⁷ אופן הבחינה יפורט בפרק הבא.

פרק חמישי: מערך המחקר

מדגם

בכדי לבחון את ההשערות בקרב סטודנטים הגרים בכפרי הסטודנטים של "איילים", שאלונים נשלחו בדואר אלקטרוני לכל הסטודנטים של "איילים" (כולל מתקבלים לשנת 2013-2014) בתאריך ה-12.8.2013. בסך הכל, 97 סטודנטים ענו על השאלון, מ-12 כפרי סטודנטים שונים. מדובר בכ-10% מכלל הסטודנטים הפעילים ב"איילים" לשנה זו.

משתנה תלוי

המשתנה התלוי בעבודה זו הורכב מ-11 שאלות שונות אשר נועדו למדוד היבטים שונים בחיבור הרגשי כלפי מידת החיבור ותחושת השייכות של הנשאל (סטודנט המתגורר בכפרי הסטודנטים של "איילים") אל המקום בו הוא מתגורר במסגרת פרויקט "איילים". בין השאלות ניתן למנות את השאלות לדוגמא: באיזו מידה לדעתך היישוב בו אתה חי עונה על הקריטריונים הבאים: יישוב המזמין צעירים לחיות בו? יישוב עם קשרים קהילתיים חזקים? וכיוצא בזה.⁸ התשובות האפשריות לשאלות אלו נעו בין 1 ל-5, כאשר 1 משמעו "במידה מועטה ביותר" ואילו 5 משמעו "במידה רבה ביותר".

אחת-עשרה שאלות אלו הראו מהימנות בין-פריטים גבוהה ($Cronbach's\ Alpha = .91$), כאשר הוצאה של מי מ-11 השאלות לא שינתה באופן משמעותי את המהימנות בין הפריטים ($Cronbach's\ Alpha = .90-.91$) לכל אחת מהמהימנויות בין-פריטים כאשר נבחנו רק עשר שאלות). לאחר מכן חושב לכל סטודנט ממוצע של 11 השאלות, זהו משתנה המהווה את המשתנה התלוי בעבודה זו, כאשר ממוצע המדגם במשתנה זה הינו (קצת מעל הקטגוריה האמצעית האפשרית) ($M = 3.21$), וישנו פיזור מסוים בתשובות הנסקרים במשתנה זה ($SD = .93$)

משתנה בלתי תלוי

המשתנה הבלתי תלוי בוחן את אוכלוסיית לפי וותק השהות שלהם בפרוייקט, מאפס ועד שלוש שנים. ממוצע – 1.71, סטיית תקן – 1.29.

משתני בקרה

בבחינה הסטטיסטית ערכתי בקרה גם על משתנים סוציו-דמוגרפיים שונים כמו גיל ומין, וכך גם על חברות בתנועת נוער, מידת דתיות, שירות צבאי או שירות לאומי, ושונות בתחומי הלימודים. ממוצע הגיל הוא 26.63 וסטיית התקן של משתנה הגיל הינה 2.92; על המדגם ענו 49 גברים (51% מהמדגם) ו-47 נשים (49%).

⁸ השאלון המלא מופיע בנספח מספר 1

פרק שישי: ממצאים ומסקנות

בכדי לבחון את ההשערה המרכזית של עבודה זו, נעשה שימוש ברגרסיית OLS. מודל 1 בטבלה מס' 1 שלהלן כולל את הבחינה של ההשערה לפיה מספר השנים בו הסטודנט מתגורר בכפר הסטודנטים משפיע על מידת הסיפוק, ההיקשרות וההזדהות של הסטודנט עם היישוב בו ממוקם הכפר ועם האזור כולו, תוך פיקוח על משתנים כגון הגיל של הסטודנט ומין הסטודנט.

כפי שניתן לראות, משתנה מספר השנים בכפר הסטודנטים משפיע באופן חיובי ומובהק סטטיסטית על מידת הסיפוק, ההיקשרות וההזדהות של הסטודנט עם היישוב בו ממוקם הכפר ועם האזור כולו. במילים אחרות, ככל שגובר הזמן בו מתגורר הסטודנט בכפר הסטודנט, כך גוברים מידת הסיפוק, ההיקשרות וההזדהות של הסטודנט עם היישוב בו ממוקם הכפר. לעומת זאת, משתני הבקרה של גיל הסטודנט ומין הסטודנט אינם משפיעים באופן מובהק סטטיסטית על המשתנה התלוי.

בכל הנוגע להשפעה בפועל של משתנה מספר השנים בכפר הסטודנטים, אז כאשר מחזיקים את שני משתנה הבקרה קבועים בממוצעים שלהם, במידה והסטודנט רק מתחיל להתגורר בכפר הסטודנטים, התוצאה במשתנה מידת הסיפוק, ההיקשרות וההזדהות של הסטודנט עם היישוב בו ממוקם הכפר הינה 2.33 (בסקאלה של 1-5). לעומת זאת, עבור סטודנט בשנתו השלישית בכפר הסטודנטים התוצאה הינה 3.85, זהו שינוי של כ-65 אחוזים במשתנה התלוי. בנוסף, אחוז השונות המוסברת במודל (R^2) הינו גבוה למדי, 0.48, מה שמעיד על כושר ניבוי חזק למדי של המודל.

במודלים 2-4 נוספו למודל הרגרסיה משתני בקרה נוספים. במודל 2 נוסף משתנה אשר מדד חברות בתנועת נוער. כפי שניתן לראות, להוספת משתנה זה הייתה השפעה מועטה על המקדם של משתנה מספר השנים בכפר הסטודנטים, אשר השפעתו נשארה חיובית ומובהקת סטטיסטית. במודל 3 נוספה גם בחינה של סוג השירות לאחר סיום בית הספר. הקטגוריה המושמטת הינה שירות צבאי, ולמודל הרגרסיה נוספו משתנים אשר בחנו האם הסטודנט ביצע שירות לאומי או שירות מסוג אחר. גם כאן, להוספת משתנים אלו כמעט ולא הייתה השפעה על הקדם של המשתנה המרכזי בעבודה, מספר השנים בכפר הסטודנטים. לבסוף, במודל 4 נוספה בחינה של מידת הדתיות של הסטודנט, כאשר הקטגוריה המושמטת הינה הגדרה עצמית כחילונית. ניתן לראות שהוספת משתנה זה הקטינה במידה מסוימת את גודל המקדם של משתנה מספר השנים בכפר הסטודנטים, אך השפעתו נותרה חיובית ומובהקת סטטיסטית.

טבלה 1. הגורמים להיקשרות וההזדהות של הסטודנט עם המקום בו ממוקם כפר הסטודנטים

מודל 4	מודל 3	מודל 2	מודל 1	
.346 (.101)***	.464 (.084)***	.486 (.075)***	.508 (.061)***	מספר שנים בכפר הסטודנטים
-.014 (.033)	-.011 (.036)	-.017 (.033)	-.021 (.027)	גיל
-.167 (.208)	-.365 (.216)	-.101 (.184)	-.140 (.153)	מגדר (1=אישה)
-.025 (.273)	-.204 (.277)	-.326 (.257)		חברות בתנועת נוער
.484 (.329)	.394 (.353)			שירות לאומי
1.944 (.525)***	1.742 (.556)**			שירות מסוג אחר
-.418 (.247)				דתי
-.910 (.399)*				מסורתי
-.955 (.335)**				דתי לשעבר
-.944 (.255)***				ההגדרות הדתיות לא רלוונטיות
3.488 (.899)***	2.909 (.972)**	3.127 (.888)***	2.957 (.727)***	קבוע
65	65	74	89	מספר תצפיות (N)
7.86***	8.44***	11.93***	26.21***	הסטטיסטי F של המודל
.5928	.4662	.4089	.4806	R ²

מקרא: $p \leq .05$, $p \leq .01$, $p \leq .001$ *** (מבחן דו-זנבי).

מסקנות:

בבחינת התוצאות ניתן ללמוד על מגמה ברורה של חיזוק הקשר בין הסטודנטים למקום וגיבוש גישה חיובית יותר כלפי הישארות והתיישבות באזורים בהם נמצאים כפרי הסטודנטים, ככל שעולה הוותק של הסטודנטים בפרוייקט. טבלאות 2 ו-3 מציגות ממצאים מפורטים יותר הממחישים את ההבדלים בין הסטודנטים הנבדלים בוותק בכפר הסטודנטים בנוגע לכל אחת מהשאלות הספציפיות הנוגעות להערכת היישוב בו הם מתגוררים, להערכת הפעילות ולסיכוי הישארותם לגור באזור. בטבלה 2 מפורטים ההבדלים בין הממוצע של שלוש קבוצות סטודנטים מובחנות (סטודנטים לפני שהגיעו לכפר הסטודנטים, סטודנטים בשנתם הראשונה, וסטודנטים בשנתם השנייה או השלישית), ואילו בטבלה 3 מפורטת השוואה נושאית כוללת יותר בין קבוצת הסטודנטים הללו.

טבלת מספר 2: השוואה בין קבוצות וותק השונות על פי ממצאי השאלונים.

שאלות:	שנה 0 בכפר	שנה 1 בכפר	שנה 2 ומעלה בכפר	ANOVA F-Statistic (P-value)
שאלה 19: מהי הסיבה המרכזית שהניע אותך להצטרף לכפר הסטודנטים.	התיישבות כערך – 4.1%; מגורים באווירה סטודנטאלית – 12.8%; נוף ופסטורליה – 0%; רצון בעשייה חברתית – 74.6%; שכר דירה ומלגה – 8.5%.	התיישבות כערך – 5.6%; מגורים באווירה סטודנטאלית – 22.2%; נוף ופסטורליה – 11.1%; רצון בעשייה חברתית – 55.6%; שכר דירה ומלגה – 5.6%.	התיישבות כערך – 6.1%; מגורים באווירה סטודנטאלית – 14.3%; נוף ופסטורליה – 0%; רצון בעשייה חברתית – 53.1%; שכר דירה ומלגה – 26.5%.	
שאלה 20: במידה וזו אינה השנה הראשונה שלך בפרויקט סמן את מדית שביעות הרצון מהפעילות באיילים (1-5)	3.11	3.14	3.65	11.24 (<.001)
שאלה 21: במידה ושביעות הרצון גבוהה סמן את הגורם המרכזי לשביעות הרצון- גם אם ישנן כמה גורמים	פעילות חינוכית – 16.6%; אירועי התרבות – 21.8%; אוירה סטודנטאלית – 14.7%; בנייה – 49.11%.	פעילות חינוכית – 43.2%; אירועי התרבות – 18.2%; אוירה סטודנטאלית – 18.9%; בנייה – 23.7%.	פעילות חינוכית – 51%; אירועי התרבות – 22.9%; אוירה סטודנטאלית – 6.3%; בנייה – 20.2%.	
שאלה 22: באיזו מידה היישוב הינו יישוב מזמין צעירים לחיות בו. (1-5)	2.13	2.56	3.49	14.22 (<.001)
שאלה 23: באיזו מידה היישוב הינו יישוב עם פוטנציאל בתחום החינוך. (1-5)	2.17	3.06	3.78	29.22 (<.001)
שאלה 24: באיזו מידה היישוב הינו יישוב עם קשרים קהילתיים חזקים. (1-5)	2.25	3.06	3.53	11.45 (<.001)
שאלה 25: באיזו מידה היישוב הינו מקום מגורים שקט ופסטוראלי. (1-5)	2.09	2.63	3.57	19.49 (<.001)
שאלה 26: באיזו מידה היישוב הינו יישוב שעתידי להתפתח מבחינה דמוגרפית. (1-5)	2.22	3.59	3.68	17.47 (<.001)
שאלה 27: באיזו מידה היישוב הינו יישוב שעתידי להיות מוקד כלכלי אזורי. (1-5)	2.13	2.83	3.61	17.51 (<.001)
שאלה 28: באיזו מידה היישוב הינו יישוב עם פוטנציאל לחיי תרבות עשירים. (1-5)	1.52	3.39	3.79	39.07 (<.001)
שאלה 27: יישוב עם קהילה סגורה שקשה להשתלב בה. (1-5) [קידוד הפוך??]	3.17	2.67	2.59	17.72 (<.001)

שאלה 30: באיזה מידה אתה חשלה קשור רגשית לאזור בו פועל הכפר? (1-5)	3.13	3.94	3.85	2.90 (.062)
שאלה 31: האם יש לך תחושה טובה כשאתה מצויה בעיר/ישוב? (לא בכפר עצמו) (1-5)	3.09	3.78	3.96	10.30 (<.001)
שאלה 32: האם אתה חש שהמגורים באזור (נגב, גליל) מהווים חלק מזהותך? (1-5)	2.22	3.59	3.67	18.72 (<.001)
שאלה 33: האם אתה חש שהמגורים ביישוב מהווים חלק מזהותך? (1-5)	2.22	3.59	3.67	18.72 (<.001)
שאלה 34: דרג את מידת הסבירות שתגור באזור בו נמצא הכפר לאחר סיום הלימודים? (0-10)	3.00	6.72	7.51	24.00 (<.001)
שאלה 35: דרג את מידת הסבירות שתגור ביישוב בו נמצא הכפר לאחר סיום הלימודים? (0-10)	2.30	3.59	3.67	18.72 (<.001)
שאלה 36: דרג את המכשול המרכזי לעידוד וחיוק ההתיישבות באזור לדעתך - גם אם ישנן מספר מכשולים	חוסר במקורות תעסוקה 23.3% ריחוק ממרכזי תרבות 11.1% רמת החינוך והיצע החינוך הבלתי פורמאלי 31.2% אוכלוסייה מסוגרת ושמרנית 15.2% מצב חברתי כלכלי של האוכלוסייה המקומית 18.5%	חוסר במקורות תעסוקה 32.6% ריחוק ממרכזי תרבות 6.4% רמת החינוך והיצע החינוך הבלתי פורמאלי 17.5% אוכלוסייה מסוגרת ושמרנית 18.2% מצב חברתי כלכלי של האוכלוסייה המקומית 20.1%	חוסר במקורות תעסוקה 34.4% ריחוק ממרכזי תרבות 14.1% רמת החינוך והיצע החינוך הבלתי פורמאלי 11.2% אוכלוסייה מסוגרת ושמרנית 17.3% מצב חברתי כלכלי של האוכלוסייה המקומית 22.9%	

טבלת מספר 3: השוואה נושאית בין קבוצות הוותק השונות ומסקנות מניתוח ממצאי השאלונים

כפרי הסטודנטים	0 שנים בכפר	שנה אחת בכפר	שנתיים ומעלה
המניע העיקרי להצטרף לכפר (שאלה 19)	מניעים חומריים: מגורים זולים וקרבה למכללה, מלגות לימודים	אידיאולוגיה: ציונות והתיישבות	אווירה: אידיאולוגיה, נוף ופסטורליה, חברה סטודנטאלית ועשייה חברתית
זהות-מקום (שאלות 21, 23-36)	סיפוק בינוני מהקהילה הסטודנטאלית ומההשתלבות באזור, היקשרות נמוכה יחסית	סיפוק רב מהקהילה הסטודנטאלית, היקשרות גבוהה לאזור. סיפוק נמוך והיקשרות נמוכה ליישוב.	סיפוק מהקהילה הסטודנטאלית ומההשתלבות באזור. היקשרות גבוהה לעיר המגורים ולאזור.
הגיבוש הפנימי וסביעות רצון מהפרייקט שאלות (19-22,30)	סיפוק בינוני, סקפטיות מתרומה של התהליך החברתי קהילתי. קשר רגשי חלש למקום.	עדיין סקפטיות, חל שינוי בגורמים לשביעות רצון – מבניה לכוון חינוך וקהילה. חיזוק בקשר הרגשי למקום	שביעות רצון גבוהה שיפור נוסף לגורמים לשביעות רצון – חיזוק נושאי חינוך וקהילה. חיזוק נוסף בקשר הרגשי למקום
היחס לאזור (שאלות 23-36)	פיצול: היקשרות בינונית לאזור לצד היקשרות נמוכה למקום עצמו (למשל אזור הצפון או הגליל מול העיר קרית שמונה.	היקשרות גבוהה לאזור. נתפס נגיש יותר ואטרקטיבי. עדיין היקשרות נמוכה יותר ליישובים עצמם.	היקשרות והזדהות גבוהה עם היישוב ועם האזור.
תוכניות לעתיד (שאלות 23-36)	רצון בינוני בהשתקעות בעיר ובאזור. מגורים אטרקטיביים, זוגות צעירים, תעסוקה ובעיקר תחבורה ונגישות יסייעו בהחלטה.	רצון רב בהשתקעות באזור. רצון בינוני בהשתקעות ביישוב. מערכת חינוך, קליטת זוגות צעירים, אזור קניות ונגישות יסייעו בהחלטה	רצון רב בהשתקעות באזור וביישוב. זוגות צעירים ותעסוקה יסייעו בהחלטה.

מסקירה של טבלה 2 ניכר שישנם הבדלים ברורים – ומובהקים סטטיסטית – בין סטודנטים עם וותק שונה בכפרי הסטודנטים של "איילים", כאשר סטודנטים הנמצאים זמן רב יותר בכפרים מדווחים על חיבור עמוק ומהותי הרבה יותר לרעיון ההתיישבות באזורים וביישובים בהם נמצאים ופועלים כפרי הסטודנטים. כעת אפרט על התוצאות המרכזיות שעולות מטבלאות ועל המשמעויות שניתן להסיק מהן:

הפעילות החברתית-התנדבותית: כאמור, כפרי הסטודנטים ברובם מאופיינים בפעילות חברתית קהילתית וסביבתית רב ממדית, כך שלצד חונכות פרטנית לבני נוער, הסטודנטים מפתחים מיזמים כגון פאב שכונתי, מפגש-שיחה עם אוכלוסייה מבוגרת, פרויקטים חקלאיים, מועדוניות נוער וכמובן פעילות עם האוכלוסייה הצעירה ביישוב. סטודנטים ותיקים שנחשפו משך זמן רב לסוג פעילות כזה הושפעו מהאווירה המחברת והקישו את התחושה החיובית גם על המקום.

הגיבוש הפנימי: מתוך השאלונים עולה כי הסטודנטים הוותיקים חווים גיבוש חברתי עמוק, המאופיין ביצירת קהילה אינטגרטיבית ומכילה, דתית חילונית וככור היתוך חברתי, המשלב גם בין מקומיים לתושבי חוץ. הסטודנטים החדשים, מציינים פחות הזדהות עם הכפר ופחות יחס

של חיבור כלפי כל קהיליית הקהילה המקומית. יתכן והדבר נובע מהחשיפה שלהם לאינטגרציה חיובית עם המקום לעומת ההשפעה של התדמית והדימוי של אזורי הפריפריה כפי שהוזכרה בפרק הקודם. יש לציין שלאחר שהות ארוכה בפרויקט נראה שמתגבשת תחושת קרבה והזדהות עם אנשי הכפר ועם האזור. נציין גם כי הנהלת הכפרים מפנה משאבים בפיתוח גאוות יחידה משותפת לכלל הסטודנטים בעמותה או באזור.

היחס לאזור: הסטודנטים הוותיקים מביעים רמת היקשרות גבוהה ואף גבוהה מאוד לנגב בכלל ולמקום הכפר בפרט. סטודנטים רבים מזהים עצמם כתושבי המקום (דימונה, אשלים, ירוחם, קרית שמונה, מנחמיה). מנגד הסטודנטים החדשים היו מפוצלים בנוגע לתחושת ההיקשרות לאזור ובעוד מחציתם הביעו תחושת היקשרות גבוהה וגבוהה מאוד, הרי מחציתם הביעו תחושת היקשרות נמוכה ואף נמוכה מאוד.

תוכניות לעתיד והיתכנות הישגיות: הסטודנטים הוותיקים מציינים היקשרות למקום ולישוב עצמו ומעידים על סיכויים גבוהים שהם יישארו ביישוב גם לאחר הלימודים בעוד הסטודנטים הצעירים בכפר מעידים על היקשרות נמוכה יותר ועל סיכויי הישגיות נמוכים יותר כאשר הדירוג הנמוך ביותר להיקשרות ולסיכויי ההישגיות הם בקרב הסטודנטים החדשים לגמרי שטרם התחילו את פעילותם בפרויקט.

זהות מקום: גם בקטגוריה זו, הסטודנטים הוותיקים מביעים רמת היקשרות גבוהה הן למיקום הכפר והן לאזור. הסטודנטים חשים, סיפוק מהמגורים והזדהות ומעורבות באזור, תחושתם כלפי המגורים בו טובה והם חשים ברובם כי המגורים במקום מעצבים את זהותם האישית באופן חיובי. מנגד, הסטודנטים החדשים חלוקים בדעתם בנוגע להזדהות עם המקום. חלק מהסטודנטים, בעיקר אלו שנמצאים שנה אחת, חשים הזדהות עם המקום ועם האזור, אך הסטודנטים החדשים לגמרי מביעים הזדהות פחותה עם המקום, היעדר סיפוק מהקהילה ואף תחושת ניכור מסוימת מהמקום.

יוצא כי היחס כלפי היישוב המקומית והיעדר הסיפוק מהפעילות בכפר, מפחיתים את הזדהות הסטודנטים עם המקום. הוותיקים מאופיינים ברמת הזדהות וחיבור עם המקום גבוהה, כמו גם בסיפוק מהפעילות הנעשית בכפרים. הסטודנטים החדשים מתאפיינים בהצגת יחס מתוח יותר כלפי היישוב וכלפי חיי הקהילה במקום, אשר פוגמים בסיפוק מהמקום ותחושת ההזדהות עימו. על כך יש להוסיף את הסטראוטיפים הראשוניים עימם הגיעו הסטודנטים החדשים אשר תורמים גם כן להיעדר הסיפוק מהקהילה, הניכור כלפי האוכלוסייה המקומית והמקום עצמו. באופן זה ניתן לקבוע כי כפרי הסטודנטים מייצרים מודל של גרעין התיישבות מגובש מחד, ומאידך מפתחים תחושת מקום ותחושת חיבור שאינה ארעיות, בה האזור בו נמצא כפר הסטודנטים מהווה אופציה אמיתית להתיישבות.

כמו כן, ניכר כי תהליך המיון של הסטודנטים בכפרים, היותם בני רקע התנדבותי (71%) ומתן הדגש על היצירה הקהילתית המשותפת הנבנית מתוך השונות והמשותף לחברים בכפרים מייצרים חוסן קהילתי המתחזק בהשקפת עולם המקנה גאוות יחידה וזהות קולקטיבית המזוהה עם המקום (Humoon 1992) ואשר מתחזק משך הזמן שהות בכפר. במובן זה, פורשים

הסטודנטים הוותיקים תפסת מקום שונה מזו של הסטודנטים החדשים, כאשר הם כבר מזהים את היישוב כמקום פוטנציאלי ליצירת קהילה ייחודית דווקא בשל מיקומו וההרכב האנושי שלו.

תפסת מקום זו יכולה לחזק את תפסת המקום של האוכלוסייה הוותיקה ביישובים, ובאופן נכון של עבודה תאפשר לסטודנטים לראות באוכלוסייה הוותיקה הון אנושי לעבודה משותפת. לפיכך, ישנה חשיבות גדולה לקשר משמעותי בין האוכלוסייה המקומית לסטודנטים ובוודאי לאור תפסת הסטודנטים את עצמם כקבוצה מובחנת ואיכותית.

בנוסף לכך ניתן ללמוד כי ההיקשרות של הסטודנטים למקום היא פרי הפעילות הקהילתית הסטודנטית ולא קשר קונקרטי ברור לאזור או ליישוב ולפוטנציאל הגלום בהם. עולה מכך שתחושת המקום עשויה להשתנות לארעיות, כמו באם אופי הפעילות בכפרים ישתנה. לפיכך שימור אופי הפעילות המיוחד והקשר שקיים בין הסטודנטים, עשוי לעודד את המשך קיומו של המודל ולהגביר את המוטיבציה של סטודנטים להישאר ביישובים בהם נמצאים הכפרים. כמו כן, לצד עידוד תחושת הזהות הקולקטיבית הנרקמת במקום בין הסטודנטים לבין עצמם, יש מקום להמשיך ולנסות לקשר בין הסטודנטים לאוכלוסייה המקומית מנקודת מבט שוויונית יותר שתאפשר פיתוח ממד מסוים של תחושת מקום מובנת מאליה של קשרים חברתיים ותעסוקתיים לצד זו האידיאולוגית.

סיכום והמלצות

כפרי הסטודנטים שהתפתחו בישראל, מהווים קהילות צעירים בעלי הון תרבותי וחברתי העשויים לתרום לפיתוח של אזור, עיר או יישוב ולשמש כסוכני שינוי חברתיים ביישובי הפריפריה. התרומה של כפרי הסטודנטים עשויה לבוא לידי ביטוי בטווח המידי, הכולל את משך תקופת הלימודים של הסטודנטים מעצם המגורים במקום, וכן כתוצאה מהמחויבות לשעות התנדבות ועשייה תמורת הטבות כלכליות מהמוסדות והארגונים המלווים את הכפר. ובטווח זמן הארוך, כאשר באמצעות פיתוח גאוות יחידה וזיהוי של הסטודנט את הכפר עם קהילה ורעיון, יכולים כפרי הסטודנטים לתרום לפיתוח קשר רגשי והזדהות עם המקום ולהוות בסיס לשינוי תפסתו ודימויו כלפי היישוב, כלפי האוכלוסייה המקומית וכלפי עמדתו בנוגע להתיישבות במקום (Pinel & Swann 2000). באופן זה כפרי הסטודנטים מהווים קטליזטור להפיכת ישובים לאטרקטיביים למגורים בעתיד, הן לסטודנטים עצמם לאחר סיום הלימודים והן לאוכלוסייה חזקה נוספת.

בד בבד, בדומה לתנועות חברתיות, לכפרי הסטודנטים יכולה להיות תרומה חשובה בתיעול הסטודנטים לפעילות חברתית ועשייה למען הכלל, לפיתוח מנהיגות צעירה ולקידום אוכלוסיות בפריפריה באמצעות פיתוח רשת חברתית קהילתית בעלת זהות קולקטיבית משותפת ומובחנת (Diani 2003). זאת, לצד חווית מגורים סטודנטית, היכרות בלתי אמצעית עם הפריפריה ופיתוח יכולות של חברות, סובלנות, שיתוף ומעורבות בפעילות חברתית תרבותית ייחודית. יתרה מזו, כפר הסטודנטים מספקים דיור זול ומלגות לימודים ובכך הם תורמים להנגשה של הלימודים באקדמיה לאוכלוסיות מוחלשות.

ההשוואה בין העמדות של קבוצות וותק שונות של סטודנטים מלמדת על הצלחתו של המודל ומצביעה על יתרון של כפרי הסטודנטים כאמצעי להשפעה על עמדותיהם של סטודנטים אשר מגיעים ללמוד בפריפריה ביחסם כלפי האזור וביכולת **לפתח הזדהות עם המקום ולראות בו אופק התיישבותי בעתיד**.

המלצות להמשך :

א. יש להקפיד על הרכב אוכלוסייה אינטגרטיבי ומגוון בכפר. להבנתי, יש לשמר את הרכב אוכלוסייה אינטגרטיבי דתי-חילוני, דתל"שי ומסורתי אשר מעודד את הסטודנטים לפתח בינם לבין עצמם זהות-מקום מובחנת וייחודית, דווקא באמצעות טשטוש הקטגוריות החברתיות הדומיננטיות 'בחוץ'. אינטגרציה זו מסייעת בגיבוש קהילה פלורליסטית, החשה כי היא יוצרת משהו חדש וייחודי שאנשים רוצים להמשיך ולהיות חלק ממנו.

ב. קשיי הנגישות של יישובים שבהם נמצאים הכפרים ובידודם הגיאוגרפי (בדרך כלל) מישובים אחרים, תרמו לגיבוש הפנימי של הסטודנטים בכפרים, ובכך ניתן לראות יתרון. עם זאת, הקשיים החברתיים והתיוג השלילי המיוחס לאותם יישובים, קיים בתודעה של הסטודנטים (חדשים) ולעיתים מצליח לחלחל במידה מסויימת גם לסטודנטים וותיקים בפרוייקט, בכך להערכתי נפגעת מידת האינטראקציה הרצויה עם התושבים. אני סבור כי יש להמשיך ולאתגר את הסטודנטים למפגש ישיר עם האוכלוסייה, באופן אינטנסיבי יותר, על מנת לקדם בכך שינוי במבנה החברתי ופיתוח זהות מקום וראיית המקום כאופק התיישבותי בעתיד.

ג. בשל הצלחת המחויבות של הסטודנטים כלפי הכפר והיישוב. יש לשמר ולשדרג את ניצול פוטנציאל כח העבודה הסטודנטיאלי שמסייע גם בטיפול של סביבת המגורים בכפר וביישוב. יש מקום גם להרחבת ימי הגיבוש ולהמשך החיוב במטלות אשר לא רק משפרים את איכות חייהם של הסטודנטים, אלא גם מבליטים את תרומתם לפיתוח היישוב. בד בבד יש ליצור מנגנוני שיתוף פעולה בין האוכלוסייה הוותיקה לסטודנטים בתחום הבנייה והפעילות והפזיזת. כמו כן, יש מקום ליסוד פורום משותף שיאפשר לרתום חלק מאוכלוסייה המקומית ממנה לחזון של הכפרים. לדעתי, יחסים משופרים אלו יתרמו להרחבת התקשרותם של הסטודנטים למקום ויגדילו את הסיפוק של הסטודנטים מן הקהילה המקומית ומהיישוב, ויסייעו במימוש מטרות הפרוייקט, גם אם הן התיישבותיות בעיקרן ופחות חברתיות-שיקומיות. לצורך כך, חיזוק הקשר עם הזוגות הצעירים שהם שותפים טבעיים יותר לפיתוח תפיסת-מקום חלופית ליישוב, עשויה להיות נקודת החיבור של הסטודנטים עם האוכלוסייה כולה ותאפשר לסטודנטים מחד ולאוכלוסייה מאידך להבין זה את צרכיו ומאווים של זה בצורה טובה יותר.

ד. בהתאם לחזון העמותה, יש לתת דגש חשוב לפיתוח אפיקי תעסוקה ומגורים לבוגרי הכפרים ובשיתופם באופן כזה שישלב גורמי ממשלה ורשות מקומית. בנוסף, יש לפתח גם מערך קהילתי כולל שיאפשר לגבש קבוצת המשך לכפר כגרעיני התיישבות.

לסיכום, בעשור האחרון הוקמו בישראל שנים עשר כפרי סטודנטים של "איילים", מקריית שמונה בצפון ועד היישוב אשלים בדרום. מיזם כפרי הסטודנטים הולך וצובר תאוצה, כיום הוא מקיף מאות סטודנטים והצלחתה של עמותת "איילים" מביאה גורמים נוספים, כגון התאחדות הסטודנטים הארצית, לחקות את המודל במקומות נוספים. בכפרים מסוימים התגבשו גרעיני התיישבות של בוגרים וב-2012 החלה הקמתן של שכונות בוגרים בדימונה, ירוחם ובכרמיאל. בימים אלו (נובמבר 2013) מועברת החלטת ממשלה שתאפר לעמותת "איילים" להקים 350 יחידות דיור לזוגות צעירים בוגרי הכפרים במספר ערים בנגב ובגליל. הרעיון שעומד מאחורי ההחלטה הוא לייצר היצע שכירות אטרקטיבי, אשר כמעט ולא קיים כיום, לזוגות צעירים. למרות זאת, ועל אף שהמיזם זה מקבל גם הכרה וסיוע ממשלתיים, הוא טרם נבחן ונחקר לעומק הן מההיבט הרעיוני, חברתי, כלכלי, דמוגרפי וגיאוגרפי ובוודאי לא במבט השוואתי ורב ממדי הכולל את האוכלוסייה המקומית, הסטודנטים וההנהלה וניתוח המטרות ויישומן בשטח.

במחקר זה, אשר לתקוותי הוא ראשון מבין מחקרים נוספים אשר יבחנו את המודל מהבטים שונים, ניתחתי את תרומתם של כפרי הסטודנטים של "איילים" בממד השוואתי אל מול וותק של הסטודנטים בפרויקט ופרשתי את התובנות כפי שעלו בשאלונים שנערכו בקרב הסטודנטים. לאחר ניתוח הממצאים הצגתי תמונה משמחת לפיה השהות בפרויקט אכן תורמת לתחושות חיבור למקום ורצון של הסטודנטים גם להישאר בעתיד ואף לבנות באזור את ביתם. המחקר עמד על תפיסת המקום שמתפתחת בקרב הסטודנטים, בנוגע להתיישבות ולפיתוח קהילה. לצד זאת, הבחנתי בצורך של הסטודנטים בסיפוק מהחיים ביישוב, ומחששם בנוגע להיעדר שירותים, נגישות ופנאי. כמו כן, הממצאים מחדדים את ההנחה כי קיימת תדמית בקרב האוכלוסייה בישראל אודות יישובי הפריפריה אשר פוגעת ביכולתם להתפתח מבחינה חברתית, כלכלית ודמוגרפית. המחקר הוכיח כי תפיסת המקום החיובית נרקמת בקרב הסטודנטים במהלך השנים בהם הם משתתפים בפרויקט, במקביל להיותם חלק מקהילה רעיונית, ייחודית וערכית.

חשוב לציין כי אני סבור שהיותה של האוכלוסייה המקומית הצעירה מצומצמת, לצד היעדר סיפוק מהקהילה בגלל סוגיות של נגישות, תעסוקה ושירות, עדיין מקשים על פיתוח חלופה קהילתית משמעותית ויציבה למרות נוכחותם של הסטודנטים. כלומר, לכפרי הסטודנטים ישנה חשיבות גדולה בהנעת מהלך שיאפשר את חיזוקה של ההתיישבות בנגב ובגליל, ברם, שינוי משמעותי יתאפשר כאשר יתקיים חיבור רחב ועמוק עם הקהילה המקומית הצעירה ביישובים. שילוב זה יצליח לגבש גרעיני התיישבות משמעותיים וברי קיימא ולצורך כך יש לפעול להגדרת מטרות ברורה בנושא ולהפניית משאבים יעודיים לגיבוש גרעיני המשך משולבים, אשר ישפרו את האפקטיביות של פעילות הכפרים, ויגדילו את תרומתם ליישובים ולחיזוק ההתיישבות בנגב ובגליל.

רשימת מקורות :

- אברהם א'. (1998). "התקשורת בישראל: מרכז ופריפריה", אמצעי תקשורת להמונים, מקראה, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, עמ' 479-506.
- אהרוני, ר'. (1986). מחויבות על אישית וחוויות חיוביות של המעורבים בפעילות של תרומה לזולת. עבודת מוסמך. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.
- איזנשטדט ש'. נ'. (1994). תהליכים ומגמות בעיצובה של החברה הישראלית, ב: סקירה חודשית, 3-4, אפריל, עמ' 30-36.
- אילוביץ, ת'. (1988). מחויבות על אישית בביטוי ובמעשה והקשר שלה לשאיפות בחיים, לחוויות חיוביות ולתחושת שייכות. עבודת מ.א., תל אביב אוניברסיטת ת"א.
- אלפסי, נ'. (2012). סטודנטים בבאר שבע: יחסי העיר והאוניברסיטה. באר שבע: מרכז הנגב לפיתוח אזורי, אוניברסיטת בן גוריון בנגב.
- אלפנדרי ט', שפר ד'. (1998). הגירה אל ומערי פיתוח בישראל, מוסד שמואל נאמן למחקר מתקדם במדע וטכנולוגיה, הטכניון.
- בר אל ר'. (2003). מרכז ופריפריה: דינאמיקה של פיתוח כלכלי אזורי, באר שבע.
- גוטליב ד'. קלינר נ'. (2004). "העוני בישראל ואסטרטגיה מוצעת לצמצומו: הרחבת תעסוקה ושינויים במערכת הרווחה". בנק ישראל.
- גירץ, ק'. (1990). פרשנות של תרבויות. בתרגום יואש מייזלר. ירושלים: כתר.
- גלעדי ד' וגולן א'. (2001). ישראל בעשור הראשון: המערך העירוני ופריסת האוכלוסייה, האוניברסיטה הפתוחה ת"א, עמ' 106-107.
- גרדוס י'. (1986). ריכוזיות וביזור מרכזים ופריפריות והבעיה האזורית בישראל, רבעון לכלכלה, אפריל, (מס' 128).
- דריהם, ר'. (1999). מה הם הגורמים הקשורים בהתמדה של מתנדבים? אוניברסיטת בר-אילן: רמת גן. עבודה לתואר מוסמך אוניברסיטה.
- הוברמן, ח'. (2002). כנגד כל הסיכויים, ספריית נצרים.
- הסוכנות היהודית. (2009). 60 שנות קליטה, מחלקת הקליטה, תל אביב, עמ' 111-108.
- חזן ח'. (1997). "על מחיקה תרבותית: גוף חברתי וזיכרון קולקטיבי בטקסטים תקשורתיים", בתוך: כספי דן (עורך), תקשורת ודמוקרטיה בישראל, מכון ון ליר/קיבוץ מאוחד.
- טאוב ג'. (1997). "שובו של המרכז המסחרי", המרד השפוף: על תרבות צעירה בישראל, תל אביב, עמ' 29-36.
- טלמון מ'. (2008). "אי שם בישראל" השית על מקום עיירות הפיתוח בישראל, בתוך צ' צמרת, א' חלמיש ו א' מאיר גליצנשטיין, עיירות הפיתוח, ירושלים, עמ' 411-428.
- יפתחאל, א', וצפדיה א'. (2001). גיוס פוליטי בעיר פיתוח-מאבק המזרחים על 'המקום'. פוליטיקה, גיליון 7. עמ' 79-96.
- כהן א'. (2006). "באר שבע: העיר הרביעית", ירושלים, ע' 219.
- לובין א'. (1999). "שחור" חמישים לארבעים ושמונה: מומנטים ביקורתיים בתולדות מדינת ישראל, ירושלים.
- לובנטל ר', שרון ע', וינבלט ג' וקופ י'. (1996). כלכלת ישראל בדגש קל, המרכז לחקר המדיניות החברתית בישראל, ירושלים.
- לוי, מ'. (2005). מנהל ההתנדבות כמנהיג, עבודת גמר לשם קבלת תואר מוסמך, ביה"ס לחינוך. רמת גן: אוניברסיטת בר אילן.

ליפשיץ ג'. (1984). "העלייה של שנות ה-50 כרקע להיוותרות הפער הבין אזורי בישראל", אופקים בגיאוגרפיה 11-12, עמ' 145-163.

מאיר, א. ודואניאס, ז'. (2006). אוניברסיטה, עיר ויחסים במרחב: מכללת ספיר והעיר שדרות. באר שבע: מרכז הנגב לפיתוח אזורי, אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

סבירסקי, ש'. וקונור אטיאס א'. (2007). תמונת מצב חברתית, מרכז אדוה, תל-אביב.

סמוחה ס. (1994). שלוש גישות בסוציולוגיה של יחסי עדות בישראל, ב: מגמות, כ"ח.

עמיר א', "הסליחה והתודה", אלפיים, (1998).

פיקאר א', "רכבת מקובלנקה לאזור פיתוח, קליטת העולים מצפון אפריקה ואכלוס הפריפריה בישראל", א' בראלי, ד' גוטווין וט' פרלינג (עורכים) חברה וכלכלה בישראל: מבט היסטורי ועכשווי, ב, ירושלים תשס"ה, ע"מ 581-614.

צברי-מלר, י', הקשר בין מניעי מתנדבים, קשייהם ותשומות הארגון המפעיל אותם לבין שביעות רצונם והתמדתם, עבודת מ"א, רמת גן, אוניברסיטת בר אילן, בית הספר לעבודה סוציאלית 2004.

צור, ו'. (1988). "התנדבות קהילתית עם בני נוער". ידיעות – האגודה לפיתוח החינוך 1988, עמ' 11, 13-4.

צור, י'. "אימת הקרנבל – המרוקנים והתמורה בבעיה העדתית בישראל הצעירה", אלפיים, 19 (אלפיים) עמ' 126-164.

פישר, א'. (1999) הקשר בין תחושת העצמה לבין התנדבות ומעורבות בקהילה. עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן.

רזין ע' וחזן א'. (2005). חלוקת העושר המוניציפאלי, ירושלים.

שוחט א'. (1993). "לדובב את השתיקות" ייצוג המזרח בקולנוע הישראלי, החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים, תל אביב, ברירות.

ליסק מ', "עדה ועדתיות בישראל בפרספקטיבה היסטורית", בתוך: ליסק משה וקני-פז ברוך (עורכים), ישראל לקראת שנות האלפיים, ירושלים, מאגנס, תשנ"ו.

קימרלינג ב' (1999). בין מדינה לחברה - כרך א', תל אביב, האוניברסיטה הפתוחה.

שי, ש' ואחרים, (1999) פילנתרופיה בישראל: דפוסי תרומה והתנדבות של הציבור. אוניברסיטת בן גוריון: באר שבע.

שנער, מ', דנה, ג', ברוק, א', פוייר, א'. (2002). מחויבות אישית שרות לזולת, תו תקן ומידעון. משרד החינוך מנהל חברה ונוער.

סקדי, א' (2011). המשמעות מאחורי המילים: מתודולוגיות במחקר האיכותני-מהלכה למעשה. תל אביב: רמות.

שרון א'. (1961). תכנון פיסוי בישראל, תל אביב.

Adams, R. (1990). Self-help, social work and empowerment. London: Macmillan education

Bar-El, R and Parr, J. (2003) 'The Emergence of the Metropolis-Based Region' In Bar-El, R. (ed.), Core and Periphery: Dynamics of Regional-Economic Development, Beer-Sheva, Israel: Center for Rural Development, Ben-Gurion University of the Negev, pp.1-36.

Benet-Martínez, V., Lee, F., & Leu, J. (2006). Biculturalism and cognitive complexity: Expertise in cultural representations. Journal of cross culture, 37, 386-407.

- Berry, J. W. (1997); Immigration, acculturation and adaptation. *Applied Psychology*, 46 (1997), pp. 5–68.
- Blakers, R., Bill, A., Maclachlan, M., and Karmel, T. (2003). *Mobility: Why do university students move?* Canberra: Department of Education, Science and Training
- Brennan, J. & Rajani N. 2008. Higher Education and the Achievement (And/or Prevention) of Equity and Social Justice .*Higher Education*. 56(3), pp. 287–302
- Billig, M. & Churchman, A. (2003). Building Walls of Brick and Breaching Walls of Separation. *Environment and Behavior* 35(2), 227-249.
- Diani, M. 2003. Networks & Social Movements: A Research Programmers, in M. Diani & D. McAdam (Eds.). *Social Movements & Networks: Rational Approaches to Collective Action*. New-York NY: Oxford University Press, pp. 299-319.
- Eisikovits, A. R., & Hedin, P. D. (1983). Cognition and citizen participation in social action. *Journal of Applied Social Psychology*, 18, 1067-1083.
- Frenette, M. (2004): Access to College and University: Does Distance to School Matter, *Canadian Public Policy* 20, (4) 427-44.
- Gradus Y., The emergence of regionalism in a centralized system: the case of Israel, *Environment and Planning D: Society and Space*, 1984, Vol 1
- Gidron, B. (1991). Volunteer work and its rewards. *Volunteer Administration*, 11, 18–32.
- Heskin, A. D. (1991). *The Struggle for Community*. Westview Press, Boulder.
- Hummon, D. M. 1992. Community Attachment: Local Sentiment and Sense of Place, in I. Altman & S. Low (Eds.), *Place Attachment*. New-York: Plenum.
- Hutten-Czapski, P., R. Pitblado, and J. Rourke (2005). Who gets into medical school ? Comparison of students from rural and urban backgrounds. *Canadian Family Physician* 51.
- Mizrahi & J. Morrison (Eds.), *Community organizations and social administration: Advances, trends and emerging principles* (pp. 11-40).
- Sellers, R. M., Smith, M. A., Shelton, J. N., Rowley, S. A. J. & Chavous, T. M. (1998). Multidimensional Model of Racial Identity: A reconceptualization of African American racial identity. *Personality and Social Psychology Review*, 2 (1), 18-39.
- Spiess C.K and Wrohlich, K (2008). Does Distance Determine Who Attends a University in Germany?, *SOEP papers* 118, DIW Berlin, The German Socio-Economic Panel (SOEP).
- Janoski, T., Marc M., & John W. (1998). "Being volunteered? The impact of social participation and pro-social .attitudes on volunteering." *Sociological Forum* 13, 495-519.

Jeffrey A. Groen (2003) The effect of college location on migration of college-educated labor Department of Labor Economics, Cornell University, 357 Ives Hall, Ithaca, NY.

King, M., Walder, L., & Pavey, S. (1990). Personality changes as a function of volunteer experience,. *Journal of Personality and Social Psychology*. 35, 423-425.

Kodrzycki, Yolanda K. (2001). Migration of Recent College Graduates: Evidence from the National Longitudinal Survey of Youth, *New England Economic Review* pp. 13-34.

Omoto, A. M., & Snyder, M. (1995). "Sustained helping without obligation: and perceived attitude change among AIDS Motivation, longevity of service volunteers." *Journal of Personality and Social Psychology*

671-687 ,68.

O'neil, P., Dhffy, C., Enman, M., & Blackmer, E. (1988). Cognition and citizen participation in social action. *Journal of Applied Social Psychology*, 18, 1067-1083

Penner, Louis A. & Marcia A. Finkelstein. (1998). "Dispositional and structural determinants of volunteerism." *Journal of Personality and Social Psychology* 74, 525-537.

Pearson S., (2002). Finding Common Ground: Service Learning and Education Reform American community Policy Forum U.S.A.

Youniss, James at el. (1999). The role of community service in identity development: Normative, unconventional, and deviant orientation. Journal of Social Research 14 (2). 248-161

Magen, Z., Birenbaum, M., & Ilovitch, T. (1992). "Adolescents from Disadvantaged Neighborhoods: Personal Characteristics as related to Volunteer Involvement". *Journal for Advancement of Counselling*, 15, pp. 47-59.

Polgreen, Linnea. (2008). An Analysis of Public Funding for Higher Education: The role of out-migration and demographic factors, Working paper, University of Iowa

Simon, B. L (1994). *The Empowerment Tradition in American Social Work*. Columbia University Press, N.Y.

Zimmerman, M. A. & Rappaport, J. (1988). "Citizen Participation, Percieved Control and Psychological Empowerment". *Americam Journal of Community Psychology*, 16, pp. 725-750.

Hauge, A. L. (2007). Identity and Place: a Critical Comparison of Three Identity Theories. *Architectural Science Review*. 50 (1). pp. 44-51.

Hidalgo, C. M., Herna'ndez B., Salazar-Laplace M.E. & Hess S. (2007). Place Attachment and Place Identity in Natives and Non-Natives. *Journal of Environmental Psychology*. 27. pp. 310-319.

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. London: Sage Publications.

Polletta, F. & Jasper J. M. (2001). Collective Identity and Social Movements. *Annual Review of Sociology*. 27. pp. 283-305.

Pinel, E. & Swann W. (2000). Finding the Self through Others: Self Verification and Social Movements Participation. In Sheldon Striker Timothy Owen & Robert White (Eds.) *Self, Identity and Social Movements*. Minneapolis MN: University of Minnesota Press. Pp. 132-152.

Shils Edward, Center and Periphery, Chicago, The University of Chicago Press, 1975.

Smith, D. & Larry H. (2007). 'Studentification' and Apprentice Gentrifies within Britain's Provincial Town and Cities: Extending the Meaning of Gentrification. *Environment and Planning*. 39 (1), pp. 133-150.

Naidoo, R. (2004). Fields and Institutional Strategy: Bourdieu on the Relationship Between Higher Education, Inequality and Society. *British Journal of Sociology of Education*. 25(4), pp. 446-472.

ציונות 2000 (2013). אזרחים בונים קהילה :

www.zionut2000.org.il/hebrew/citizens_projects.html

אתר עמותת "איילים" <http://ayalim.org.il>

אתר קרן משפחת מיראזי ישראל המרכזת את הפעילות הפילנתרופית שלה באזור הנגב:

<http://www.merage.org.il>

נספח 1: שאלון לסטודנטים.

שאלון לסטודנטים ב"איילים"

שלום רב!
שמי דניאל בן, אני סטודנט בתוכנית המצטיינים של בית הספר למדיניות ציבורית באוניברסיטה העברית בירושלים וכפי שידוע לכם אני גם מנהל מרחב צפון בעמותת "איילים". במסגרת לימודי אני מבצע מחקר אודות השפעתם ותרומתם של כפרי הסטודנטים בישראל. אודה לך מאוד אם תוכלי לענות על שאלון זה בשלמותו.

בשאלון זה אין תשובות נכונות או לא נכונות, אני מבקש את דעותיך ועמדותיך הכנים בסוגיה. כמו כן, שאלון זה יהיה בשימוש מחקר זה בלבד, גם לחוקר עצמו לא תהיה יכולת זיהוי של הנחקרים עצמם.

ההשתתפות במחקר היא על בסיס התנדבותי ואי הסכמה להשתתף תתבטא באי מילוי השאלון. הנך רשאי/ת להשיב על חלק מהשאלות, והנך יכול/ה להפסיק את מילוי השאלון בכל רגע.

מילוי השאלון יארך כ- 15 דקות.

רוב תודות.

1. מין*

- ☐ זכר
- ☐ נקבה

2. שנת לידה *

3. ארץ לידה *

4. שנת עלייה

5. כפר הסטודנטים אליו אתה משתייך *

6. מצב משפחתי*

- ☐ רווקה
- ☐ בזוגיות

7. האם הנך גרה עם בן/בת זוגך בכפר? *

- ☐ כן
- ☐ לא
- ☐ Other:

8. כיצד היית מגדירה את עצמך? *

- ☐ דתילה
- ☐ מסורתיות
- ☐ חילונית
- ☐ דתל"ש

- ההגדרות הללו לא רלוונטיות מבחינתי
- Other:

9. מהו ישוב המגורים בו גדלת? *

10. באיזה מוסד חינוכי התחנכת בתיכון? *

- תיכון ממלכתי עירוני
- ישיבה תיכונית\אולפנה
- תיכון אזורי התיישבותי\קיבוץ
- Other:

11. האם היית חברה בתנועת נוער? *

- כן
- לא

12. באיזו תנועה היית חברה באם כן?

13. מה היה סוג שירותך? *

- שירות צבאי
- שירות לאומי
- Other:

14. היכן שירתת בארץ (אזור גאוגרפי)? *

15. מספר שנים בכפר הסטודנטים (באם אתה מתחיל את השנה הראשונה נא סמן 0)

16. מהו המוסד האקדמי בו אתה לומד כיום? *

- אוניברסיטת בן גוריון
- מכללת ספיר
- אוניברסיטת אריאל
- אוניברסיטת חיפה
- אורט בראודה כרמיאל
- מכללת עמק הירדן
- מכללת תל חי
- מכללת הגליל המערבי
- מכללת סמי שמעון
- הטכניון
- Other:

17. מה תחום הלימודים שלך* ?

☐ מדעי החברה/רוח •

☐ הנדסה •

☐ מדעי הטבע •

☐ עבודה סוציאלית/חינוך •

☐ Other: •

18. מהי המחלקה בה אתה לומדת*

19. סמני את הסיבה המרכזית שהניע אותך להצטרף לכפר הסטודנטים- גם אם ישנן מספר סיבות*

☐ רצון בעשייה חברתית •

☐ התיישבות כערך •

☐ שכר דירה ומלגה •

☐ מגורים באווירה סטודנטאלית •

☐ נוף ופסטורליה •

☐ Other: •

20. במידה וזו אינה השנה הראשונה שלך בפרויקט סמן את מדית שביעות הרצון מהפעילות באיילים :

במידה רבה מאוד 1 2 3 4 5
במידה מועטה מאוד

21. במידה ושביעות הרצון גבוהה סמן את הגורם המרכזי לשביעות הרצון- גם אם ישנן כמה גורמים*

☐ הפעילות החינוכית ביישובים •

☐ אירועי התרבות בכפר •

☐ הפעלות החברתית והאווירה הסטודנטאלית •

☐ פעילות הבנייה של הכפרים •

באיזו מידה לדעתך היישוב בו אתה חי עונה על הקריטריונים הבאים :

22. יישוב המזמין צעירים לחיות בו?

1 2 3 4 5
במידה מועטה מאוד ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ במידה רבה מאוד

23. יישוב עם פוטנציאל בתחום החינוך

1 2 3 4 5

במידה מועטה מאוד ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ במידה רבה מאוד

24. יישוב עם קשרים קהילתיים חזקים

1 2 3 4 5

במידה מועטה מאוד ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ במידה רבה מאוד

25. מקום מגורים שקט ופסטוראלי

1 2 3 4 5

במידה מועטה מאוד ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ במידה רבה מאוד

26. יישוב שעתידי להתפתח מבחינה דמוגרפית

1 2 3 4 5

במידה מועטה מאוד ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ במידה רבה מאוד

27. יישוב שעתידי להיות מוקד כלכלי אזורי

1 2 3 4 5

במידה מועטה מאוד ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ במידה רבה מאוד

28. יישוב עם פוטנציאל לחיי תרבות עשירים

1 2 3 4 5

במידה מועטה מאוד ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ במידה רבה מאוד

29. יישוב עם קהילה סגורה שקשה להשתלב בה

1 2 3 4 5

במידה מועטה מאוד ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ במידה רבה מאוד

30. באיזה מידה אתה חשוא קשור רגשית לאזור בו פועל הכפר* ?

1 2 3 4 5

במידה מועטה מאוד ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ במידה רבה מאוד

31. האם יש לך תחושה טובה כשאתה מצויה בעיר/יישוב? (לא בכפר עצמו)*

1 2 3 4 5

במידה מועטה מאוד ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ במידה רבה מאוד

32. האם אתה חש שהמגורים באזור (נגב, נגב ממערבי, גליל, גליל מערבי) מהווים חלק מזהותך? *

1 2 3 4 5

במידה מועטה מאוד ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ במידה רבה מאוד

33. האם אתה חש שהמגורים ביישוב/עיר בו נמצא הכפר מהווים חלק מזהותך? *

1 2 3 4 5

במידה מועטה מאוד ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ במידה רבה מאוד

34. דרג את מידת הסבירות שתגור באזור בו נמצא הכפר לאחר סיום הלימודים? *

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

במידה מועטה מאוד ☐ ☐ ☐ ☐ ☒ במידה רבה מאוד

35. דרג את מידת הסבירות שתגור ביישוב בו נמצא הכפר לאחר סיום הלימודים? *

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

במידה מועטה מאוד ☐ ☐ ☐ ☐ ☒ במידה רבה מאוד

36. דרג את המכשול המרכזי לעידוד וחיזוק ההתיישבות באזור לדעתך - גם אם ישנן מספר מכשולים? *

- ☐ חוסר במקורות תעסוקה •
- ☐ ריחוק ממרכזי תרבות •
- ☐ רמת החינוך והיצע החינוך הבלתי פורמאלי •
- ☐ אוכלוסייה מסוגרת ושמרנית •
- ☐ מצב חברתי כלכלי של האוכלוסייה המקומית •

תודה רבה.

נספח 2: תמונות הכפרים.

מבט על כפר סטודנטים במבנה כפרי הממוקם במתחם נפרד (דימונה)

מבנה כפר סטודנטים עירוני הממוקם בבנייני מגורים (מימין: קריית שמונה משמאל: דימונה)